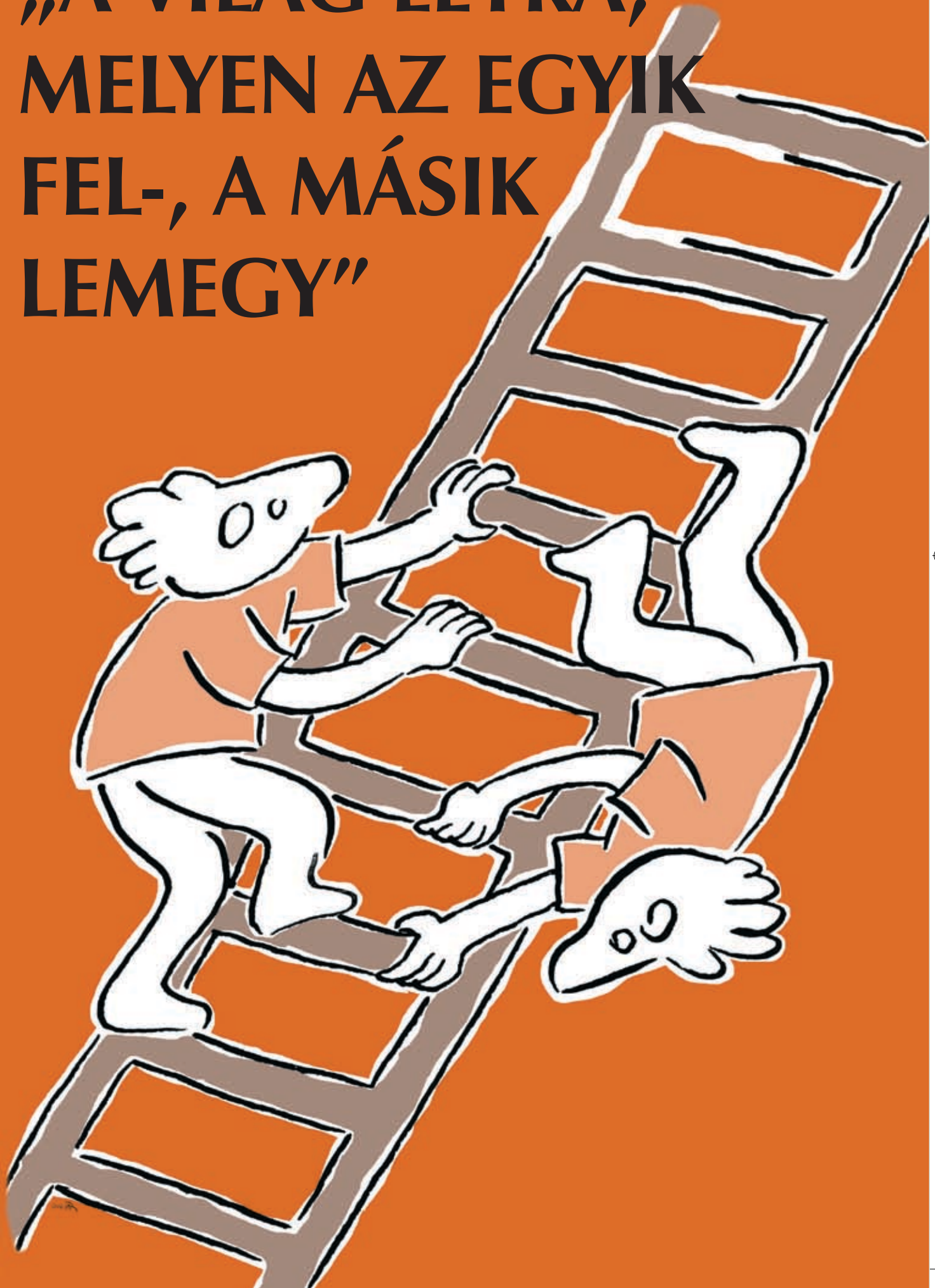

**„A VILÁG LÉTRA,
MELYEN AZ EGYIK
FEL-, A MÁSIK
LEMEGY”**

D1 – MADARAKBÓL LETTÜNK...

azzá, amik vagyunk – cigányok. Mindőnknek szárnya volt, már az akkoriaknak, és nem bútival csórelással kerestük meg a betevő falatot, csak szálltunk, mint a többi madár, s azt ettük, amit a többi. Ősszel, amikor már sudripe hi odjári – vagyishogy odakinn hideg kezd lenni, akkor mink is szépen szárnyra kaptunk a többi madarakkal, és repültünk messze Afrikának. Itt meguntuk, szálltunk oda, ott meguntuk, odább szálltunk, szóval

Így.

No, – az se volt azért aranyélet, mert a kalickás madárnak annyival jobb is, hogy a boldond gádzsó, aki tartsa, becézgeti – csirik-lóri, verebóri – és beszórja neki a szemet minden nap. De a szabad madár bizony maga teremti ki a magáét, ha a föld alól is. De hát szabad.

Elég az hozzá, mikor már sok-sok napja repültünk nagy száraz vidék felett, étlen-szomjan, no, egyik este, vagy látjuk ám, hogy kövér mezők maradnak el alattunk. Hát a vadja, mármint a madárvajda leszálljt int a szárnyával, le is szállunk és elkezdjük csipegetni föl a szép búzaszemeket.

Addig-addig, hogy nagyon tele találtuk enni magunkat a sok napos bokhalipe után, úgyhogy nem is bírtunk már aznap este továbbrepülni. Ott is maradtunk másik nap reggelig, és akkor megint csak ettünk, mivelhogy megint csak éhesek voltunk. Aztán megint nem bírtunk szárnyra kapni, és jött dél és jött az este, és minket még mindig ott talált.

És közben egyre híztunk, zsírosodtunk. Most már, ha nagyon akartunk volna se bírtunk volna fölrepülni. És aztán meg is szoktuk ezt a nagy jó módunkat, hogy nem kell szállni se ide, se oda, helyibe talál az ember, vagyishát a madár mindent. Lassan már nem-hogy szállni nem tudtunk, de még ugorni se, csak lépni lassan, komótosan.

Aztán eljött az ősz, s a kövér mező fonnyadozni kezdett, nem termett többet, ami meg a földön volt szem, azt meg a patkányok meg pockok is segítettek fölszedni. Mit volt mit tenni hát, mink magunk is hozzáláttunk a betakarításhoz, ahogy a mezei állatoktól láttuk. Gödröket kapartunk, kibéleltük, behordtuk, amink még volt, aztán befedtük. Utoljára gallyakból meg szalmából elkezdtünk magunkat putrikat rakni, hogy legyen mibe kiteleljünk.

Munka közben apródonként megvastagult a lábunk, elfásult a szárnyunk és kar lett belüle. Vége lett a szép világnak, repülésnek egyik világból másik világba.

De hát mink oláh cigányok – így végezte a puro rom – madarak vagyunk még most is. Ha völgybe vertünk sátrat, fel a hegyre kíváncozunk, s ha fönn állunk leghegyin a hegynek, le a völgybe szállnánk. Csak ám nekünk lábon kell jutni odáig. Azért nem is élünk mink túnyán, kuporgatósan, mert mink egy szép napon madárnak visszaváltozunk.

Bartos, 1958. 23–25.

D2 – NÉHÁNY OLÁH CIGÁNY SZÓ

Jó reggelt!	Iashi detehara!
ember	manush
születés	arakhadyipe
halál	menipe
élet	trajo
él	trajol
férfi	mursh
nő – asszony	zhulyi
cigány	romnyi
nem cigány	gazhi
gyerek	shavoro
család	familija, chalado

D3 – CSALOG ZSOLT: CIGÁNYNAK SE KÖNNYŰ LENNI

Mink kilencen vótunk testvérek, öt fiú, négy lány. Édesapám zenész vót, jó zenész, a legjobb városi helyeken muzsikált, a Kispipába, a Hajdúba – de hamar elhalt, úgy maradt a kilenc gyerek apa nélkül, hathónapos vót a legkisebb öcsém, hogy árvák lettünk.

Anyám nevelt fel minket, egyedül küzködött a tollazással, mer a város nem segítette meg soha egy kiló kenyér árával se. Kétezer forintokat osztogatott a tanács a nagycsaládos anyáknak, bement akkor anyám is a szociális nőhöz, elmondta hogy hogyan van, hogy meghalt az ura, kilenc gyerekkel maradt – hát adtak neki egy érmet. Kis aranyérmet, skatulyába, amér kilenc családot szült a világra. De rézből vót az is! Nincsen meg má, játszotak vele a gyerekek, aszt elszórták valahová. Na, ennyivel vótunk kisegítve!

Anyám tollazott, avval keresett ránk, úgy nevelte a kilenc gyereket. Örült, ha enni vót mit, nemhogy még iskolába is adjon minket. Hogy valaki a családját iskoláztassa, ahho kötség is kell, mink meg, ugye, ruhátlanok vótunk, télen is mezítláb futkostunk – én öt osztályt kijártam azér, de a lányok egyet se, úgy maradtak tudatlanul. Ahogy megnyőttek már, kettő beiratkozott esti tagozatra, de nem járták ki, mer nagycsaládosok lettek, abbahagyták. Érzem én is magamba ezt a hiányt, mennék én is esti tagozatra, de nem bírom megengedni magamnak, mer kell a pénz. Ha olyan munkakörbe helyeznének, ahun a tanulóidőt is fizetik, akkor kijárhatnám a nyóc osztályt – de hogy én négy órák elmenjek iskolára, aszt másfél órá kiessen, ezt nem bírom vállalni. Azér mondjuk, probléma nincsen: el tudom látni a munkámat, meg gondolkodni jól tudok, hogy mit lehet a társadalomba csinálni, mit nem, annyit azér tud az ember öt osztállyal is.

Én tizennyóc éves vótam, hogy megnősültem. A feleségem tizenhét elmúlt, tizennyócadikba vót ű is. Nem itt laktak űk, falun laktak: Jánoshidán – ott vótam egy búcsú alkalomával, és táncoltam vele, aztán hát így megismerkedtünk. Utánna aszt jártam hozzá, meg levelet írtam neki – annyira-annyira, olyan nagyon leveleztünk egymással, hogy arra jutott a dolog, hogy egymásé lettünk. Megesküdünk – tíz éve már. Jól megvagyunk, semmi bajunk sincsen egymással, nem vitatkozunk.

Egyik bátyám magyar lányt vett el. Egy húgom magyarho ment, meg egy másik húgomnak, az Erzsinek is magyar fiú udvarolt – csak mivelhogy annak a szülei nem hagyták űket, valahogy elmaradtak egymástul. Nekem is számításomba vót, hogy magyar lány veszek el, mer lett is vóna – de tudja isten, hogy hogy vótam vele. Az első énnekem is magyar lány vót. Egy hónapot éltem vele – de vót köztünk egy olyan diferencia, hogy nem lett semmi a dologbul. Kinn laktunk még a Nyúl utcán, Kisgyepen, és ott vót velem egy hónapig. És nem is az, hogy ű fehér bőrű vót, én meg barna bőrű, nem ez választott széjjel bennünket, hanem hát egy bizonyos eset. Egy ilyen nézeteltérés. Mer ugye, ahogy én jártam el dógozni, nem lehettem mindig űmellette, aztán hát ezt is hallottam rúla, meg azt is hallottam rúla – úgyhogy külön mentünk. Még az vót a szerencse, hogy nem vótunk megesküdve.

Mondjuk meg az őszintét: ez megvan a cigányságná, hogy tizenhét-tizennyóc éves, vagy az a női személy tizenöt éves, tizenhat éves – és má mennek egybe. Nem jó ez, ugye – mer viszik utánna még az embert katonának. Még nem vótam tapasztalt ember – most se vagyok az, még nekem ahho kell egy pár évet élni, hogy tapasztalt ember legyek -, tapasztalatlan vótam, hát ebből kifolyólag aszt én is így csináltam: megnősültem tizennyóc éves fejjel – utánna vittek be szógálatra. Nem azér mondom: hát jogos ott lenni, köteles is az ember, meg aki férfi, oda való, katonának, meg egy ilyen haza meg is érdemli azt a szógálatot – csak, ugyebár, kellemetlen vót kicsikét: két családom vót már, úgy vittek be. De probléma nem vót azér. Mer ez is megvan a cigányba: ha elviszik a férjít katonának, az a női személy kívárja. Nem úgy, mint hát magyar nőknél, hogy az ura oda van, ű meg megy be a városba szórakozni – nem, cigánynál ilyen nincsen. Úgyhogy letőtöttem a két évemet, leszereltem – minthogyha akkor kezdtük vóna.

Különben a katonaság, az jó vót. Zalaegerszegen szógáltam, a jugoszláv határon, két évet – hát ugye, ott sok tapasztalatot szerezhethet az ember. Vót egy kis mozgás, jól feleleveníti az embert a katonaság, meg sokat tanul is az ember, sokat fejlődik. Ugye, jobbára ezek a pesti srácok vótak ott, meg más városokból, Debrecenből, Nyíregyházáról, azok közt az ember mindig hallott valamit, aszt mikor beszélgetés vót, komoly szó valamiről, hát odafigyelt az ember, aszt megállott a fejibe az a dolog, megjegyezte magának az ember. Sok barátom is lett a katonaságnál, mer fociztam – elég jól focizok -, meg a főnökök is megszerettek, mer eleven, fürge vótam, ami parancsot végre kellett hajtani, én végrehajtottam nekik, amit előírt a szabályzat, betartottam mindent – úgyhogy szerettek nagyon, nem vót velem semmi probléma. Meg én is szerettem a katonaságot. Mer ott nem vót megkülönböztetés, hogy ez magyar, az meg cigány – ott egyenlőség vót. Ott az a parancs ugyanúgy szól énám, mint arra a másokra. Ha aszondták, hogy *feküdj*, vagy hogy most *mosás*, szóval hogy mossuk ki a kapcát, akkor ott nem vót az, hogy barna bőrű vagy fehér bőrű, hanem ott mindnek csinálni kellett azt a bizonyos dógot. Szóval én szerettem nagyon! Csak, ugye, vége lett.

Leszereltem, hazagyüttem – itt vótunk erre a kis lakásra nyócan. Aztán meg ugye még többen, meg még többen lettünk, mer hát szaporodik az ember, ugye! Most tíz éve vagyok nős – öt családdal vagyunk. Én úgy terveztem, hogy egy fiú, egy lány lett volna. Meg is eggyeztünk ebbe – de aztán mivel az első lány lett, a második lány, harmadik lány, negyedik is lány, *ötödik* is lány... Én a gyereket vártam, a fiúgyereket – aszt van öt lányom. Sajnos, ugye, így hozta a sors. Most már aszt megállapodunk. Most má nem is merek arra a fiúgyerekre gondolni, mer félek: ha mégis akarnánk egy fiút, tán még ikerlányok lennének! Ugyhogy elég vót, abszolút nem kell má több család. Megszakítsuk, meg vigyázunk egymásra. Mint a bátyámék – ott sikerült is: egy fiú, egy lány, aszt megeggyeztek: vigyáznak, több nem lesz má nekik. De minálunk nem sikerült. Hát épp elég lesz most ezt az öt lányt felnevelni. Ha legalább öt fiú lenne! Annak jobban örülnék. Meg nem is lenne anynyi gond velük. Mer a lánynak ilyen ruha, olyan ruha, ez kell neki, amaz kell neki, ahogy nyónek, egyre csak több pénzt igénybe vesznek a lánygyerekek. Ugye, a legnagyobb most má kilencéves, iskolás!

A megélhetőségünk meg nagyon nehéz.

Én tizenhét éves koromtól dógozok. Előbb a gőzfűrésznél vótam, az ingán: fűrészeltük a deszkákat, egy méter húsz centi, egy méter ötven, mikor hogy, csillére raktuk, kitoltuk a telepre, leraktuk, vissza, csőrlőt ösz szeszedni, kipucolni a sín közit – ez vót a munka. Most a Tempónál dógozok. Itt vegyes munkám van, van mikor gödröt ásunk, van mikor padlót kell fektetni, rácsot felrakni – szóval ilyen összetett munka ez, ami gyün, csinálni kell mindent sorba. Ezerhatszáz-ezerhétszáz a keresetem, mikor milyen a hónap – hát az avval a kis családi pótlékkal se sok, örülünk, ha a sok családdal meg tud valahogy élni az ember. Vihettem volna én többre is, mer ugye fociztam. Fociztam már a katonaság előtt is, katonaságnál meg aszt pláne sokat, vittek engemet sokfelé, kocsival, ahogy meg hazagyüttem, be akartak vinni az ETE-hez – de hát két család vót már akkor, nem bírtam menni. Így aszt így maradtam: dó-gozni kell, a pénz meg kevés.

Meg a lakáshelyzetünk – ez szorít nagyon. Valamikor kinn laktunk mink Kisgyepen, cigányok közt ott is, nem is vót az rossz – de aszt, ugye, ahogy az a lakás tönkrement, megroggyant, nem engedtek már újat építeni helyette, hanem itt adott a tanács lakást a barakktelepen. Azt a kétszobás lakásunkat ott lebontották, és eltettek minket ide, ebbe a másfél szobásba. Még mikor katona vótam, akkor vót ez – a feleségem közbe János-hidán vót a gyerekekkel, a szüleivel. Hazagyüttem szabadságra, bementem a tanácsho, elmondtam, hogy ez és ez a helyzet, nincs lakásom – akkor megígérték, hogy fogok kapni. Akkor leszereltem, hazagyüttem, anyám persze aszondta:

– Fiam – aszondja -, amíg nem kapol lakást, gyere elhozzánk! Majd ahogy elférünk, úgy leszünk.

Mer ugye, egy anyának a családját csak oda kell húzni magáho! No, akkor be is gyütünk ide. Viszont ahogy a tanácsnál ezt megtudták, utána má nem adtak nekem lakást.

– Ha már az anyjáná kapott lakást, akkor most magának nem kell – aszondja a tanács.
– Nézze – aszondja -, örüljön, hogy az édesanyja odavette. Majd most már ott ellesznek valahogy.

– Igen – mondom -, de ám maj gyünnek a gyerekek a világra! Akkor mi lesz? Gyünnek, mer szeressük a gyerekeket.

– Nézze – aszondja -, ne csináljanak gyereket!

– Aki nem szereti, az ne egye meg – mondom. – Én szeretem, hát bele is harapok, meg is eszem!

– Jól van – aszondja -, valami másrul beszéljen!

– Hát – mondom – énnekem nincsen olyan magos iskolám, hogy most itten politikai órát tartsak önöknek. Én csak errül tudok önöknek beszélni.

– Szeret maga dógozni? – aszondja akkor.

– Nem szeretek – mondom. – Nem szeretek, csak muszáj a család végett, így aszt dógozok. Habár nem szeretek.

– No – aszondja akkor az a tanácsi ember -, akkor maga nem is fog kapni lakást. Nem szeret dógozni, akkor magának nincs lakás!

Aszt evvel el vót intézve.

Most ugye vagyunk itten tizenegyen. Egy szobába anyám a két húgommal, másik szobába – az háromszor három méter – én hetedmagammal, a konyhába meg a harmadik húgom. Most ha leszerel a sógorom, gyün az is a konyhába, leszerel az öcsém, hazahozza az is a feleségit, két gyereket – leszünk rögtön tizenhatan. Hát ha még majd szaporodás is lesz? Rossz rágondolni. Itt főzünk, itt mosunk, itt alszunk szanaszéjjel, itt játszanak a gyerekek – hát hogy lehet akkor ennyi ember közt tisztaságot tartani?! Meg *élni* hogyan lehet?! Ugye: fiatalok vónánk. Én a feleségemet szeretem, meg is vagyok vele elégedve, amúgy nem vóna semmi probléma köztünk. Még ha egy ekkora szobába betennének ötvenünket, én a feleségemet akkor is szeretem! De ugye: az ágy tele gyerekekkel, egyik alszik, másik beteg, harmadik sír, negyediknek leckét kell írni – hát ugye, akkor így a házáséletet mellőzzük. Inkább mellőzzük.

Mellettünk most üres lett egy lakás. Kétszobás lakás, hárman vótak benne, de elmentek bérházba lakni, nincs most ott senki. Bementem a múlt héten megin a tanácsba, kértem, hogy adják nekem azt az üres lakást. Mer itt tizenhat ember nem fér el. Hát úgy vagyunk már most is: egymás tetejin! Már ugye a tisztaság se úgy működik, ahogy kellene, meglesz már a betegség is, ha nem segítenek, már azt fogjuk elérni, hogy a kisgyerekeket elviszi a mentő!

– Maga nagyon sokat beszél! – aszondja ott a tanácsi kartárs. – Meg különben is – aszondja -, nem tudunk magának lakást adni.

– Mér? – mondom. – Mer barna bőrrű vagyok?

-- Nem azér – aszondja. – Hanem mer nincs lakás! Hát aki húsz éve beadta az igénylést? És még nem kapott? Az mit szóljon akkor?

– De hát akkor – mondom – kiknek csinálják a bérházakat? Tessék szíves megmondani, kiknek építik a sok lakást?

– Az magát ne érdekelje – aszondja. – Az nem magára tartozik!

– Ha – mondom – húsz éve be van valakinek adva, akkor illő, hogy megkapja már azt az új lakást. Az ellen én nem is szólok egy szót se. Csak legalább amibül az a család ki-megy, azt tessék nekem ideadni, csókolom! Egy olyan megüresedett lakást tessék legalább nekem kiutalni, és soha maguk fele nem gyüvök többet.

– Vóna esze! – aszondja rá.

– Na most viccelődni vagyunk itt – mondom -, vagy hogy a lakásügyi panaszomat felvegyék?

– Ide figyeljen – aszondja -, mennyit keres? – Mindig evvel az ötlettel gyűnnek!

Mondom neki, hogy ezerhatot, ezerhetet.

– Na – aszondja -, abbul egyen meg ezeregyszázat, ötszázat meg rakjon le minden hónapba, aszt váltson szövetkezeti lakást.

– Hát – mondom – az jó lenne! Ha én ezt az ezerhatot kéthetenként megkapnám, akkor tudnék is letenni valamit. De akkor nem ide gyűnnek önökhöz! Ide tessék hallgatni: hát ha én azt a hétszáz előleget megkapom, hát az nekem épp hogy csak elég egy hétre, hetedmagamra! Még – mondom – annyit tán meg tudnék tenni, hogy egy-kétszáz forintot elhúzok a családom szájátul, maguk tegyék mellé a többit, úgy tudok váltani szövetkezeti lakást. De így?

Hát így örülök, ha a családomat fenntartom ebből a kis pézből.

– Akkor menjen máshova dógozni, ahun többet keres! – aszondja.

– De kérem, négy éve itt dógozok már, én nem akarom váltani a munkahelyemet!

– Akkor – aszondja – menjen a felesége dógozni!

– És akkor a gyerekekkel ki lesz?

– Hát azt maga tudja! – aszondja. – Nem kellene annyi gyereket szülni a világra!

– Kérem – mondom -, én a demokráciát szaporítottam ezekkel a gyerekekkel. Hogy többen legyünk. Hát nem kevesen vagyunk? Dógozni ki fog majd, ha nem az én gyerekem?

– Kár a szóér – aszondja -, magának nincs lakás.

– De kérem, segítsenek rajtam! Mer el vagyok esve! Dógozok, de családom van, hetedmagamat tartom! Segítsenek, mer nincs hol legyek!

– Nem – aszondja -, nincs lakás. Vegye tudomásul, hogy a maga részire nincs lakás!

Hát így, ugye, csakugyan kár a szóér. Csak azér, hogy a torkom kiszáradjon, nem beszéllek tovább – kigyűttem.

Ez a helyzet, sajnos. Hogy mér nem akarnak segíteni, nem tudom. Mer azt mondja, nem azér, hogy a bőröm barna. De hát mit gondoljon akkor az ember? Várok benn a soromra, ott vár velem együtt egy illető, egy női személy; elmondja ottan, hogy milyen panaszai vannak, vizes a lakása, meg kicsinye van, satöbbi; behíják énelőttem, benn van egyg ideig, kigyün, kérdezem:

– Na, csókolom?

– Hála istennek – aszondja -, megvan a lakás! Megkaptam a kiutalást!

Ugye: egy magyar asszony. Hát akkor mit gondoljon így az ember?

Mondjuk, a munkahelyemen, ott nincsen ez, ott nem mondják senkire hogy barna bőrű, vagy ilyen, vagy olyan. A mai korszakba nincs már ez – hát ugye, a húszadik századba élünk! Vót minisztériumi rendelet is, hogy a cigányt is sorolják oda, ahova a többit – és oda is sorolják. Szóval a munkahelyen semmi panasz, én ott ugyanúgy érzem magamat, mint akármelyik munkásember. Ugye ott egygütt dógozunk, egygütt is kajálunk, nincs az, hogy ez cigány, amaz magyar vagy paraszt, vagy ilyen származás, olyan származás – ott egyenlőség van. Mindegyiknek: „szervusz”, vagy ha öregebb: „jó reggelt”, „viszontlátás”, meg énnekem is a magyarok, akármelyik: „Szervusz, Jóska! Hová mész!” – satöbbi. Szóval nagyon is szeretnek ott engemet, a munkahelyemen nagyon is megbecsülnek, ott nincsen megkülönböztetés.

Csak azért közbe mégis van! Mer csak van még most is olyan idétlen, aki ha meglát engem: „Na, ott egy cigány!”

Meg ez még a rendőrségbe is megvan, hogy egybe veszik mind a cigányokat. Pedig cigányba is van sokféle! Az se mind egyforma! Én ugye cigányul nem tudok, már az öregapám is csak magyarul beszélt, meg annak az öregapja is; a mi családunkba bő ruhába nem jártak, dögöt nem ettek, mink ehhe nem vagyunk hozzászokva. Aszt mégiscsak

egy kalapba tesznek engem is amazokkal! Így megy ez, ugye: ha az utcán vezetnek a rendőrök egy cigányt, mer lopott, az emberek mind mutogatnak rá:

– Ott viszik a cigányt!

De ha egy magyar lop, ha azt vezeti a rendőr? Akkor senki nem mondja, hogy: „Na, ott viszik a magyart!” És akkor én hiába nem lopok! Meg hiába dógozok! Mer csak cigány vagyok, ugyanúgy, mint az, amelyik nem dógozik, ott ül a kociút szélén a bő szoknyás asszonnyal, aszt úgy eszik! Restellem magam, ha csak látom is, meggyorsítom a lépésemet, hogy hamarabb elhaladjak onnat – de hát ez nem segít. Mer hiába fejlődök én oda, ahova a magyarok, csak érzem, hogy a hátamon ott a C betű! Itt csak az segítene, ha úgy tudnék megváltozni, hogy a bőröm színe is fehér lenne. Szóval – cigánynak se könnyű lenni!

Sehogyan se mondhatom, hogy olyan nagyon könnyű lenne az életem. Olyan sok örömmöm énnekem nincsen. Ha megkapom a kis pézemet, odaadom a feleségemnek, ű meg visszaad nekem ötven forintot. De már azt a gyerekek szájából húzza ki! Hát nem iszom meg, nem mulatom el azt az ötvenest se, hanem beosztom magamnak cigarettára, amikor meg szűkül az ű péze, akkor előveszem, és odaadok neki harmincat megint vissza – így élünk csak. Meg a többi is leginkább így van. Van, akinek hetvenet ad a felesége vagy százat, akkor ugye összejönnek, mint barátok, kikérnek egy-egy korsó sört, elbeszélgetnek mellette, aszt megvót a szombat este. De itt minálunk szórakozóhelyen cigányok nem sok forintot hagynak, mer örülnek, ha kajára jut a családnak. Már mondjuk akik bérházba laknak, azok má könnyen isznak! Van köztük, aki háromszázat is otthagy egy fizetéskor. Teheti! Ha énnekem is megvóna a lakásom, csak jutna nekem is valamennyi szórakozás – de addig én mozdulni se bírok. Esetleg mikor egy lakzi van vagy eljegyzés, keresztelő – de sokszor még a keresztelőt se tartsuk meg, mer nincs miből. Nem telik! Hát: ma paprikás krumplit ettünk – nyócvan forint ment el! Hát hat-hét kiló krumpli kell egy főzetre! Hozzá zsír, kenyér. . .

Csak legalább a régi lakást meg a portát meghagyta vóna nekünk a tanács! Ott mindenki csinált vóna magának másfél szobás lakást. Meg lennénk ott elégedve, nem lennék én akkor kíváncsi a tanács lakására. De fel kellett számolni azt a telepet, elvették a drága nagy udvart, hogy itt összetömörítsék a cigányságot. Bedobtak minket egy ilyen kisszerű lakásba, aszt jól van, még örülünk is neki! Keserves így az életünk, nagyon keserves!

D4 – FELDOLGOZANDÓ HÁTTÉRSZÖVEGEK

D4/1

1945-től napjainkig

Az 1944-es német megszállás előtt a mintegy 200 ezer főre becsült cigányság már döntő többségében letelepedett életmódot folytatott, a megrendszabályozásukra hozott rendeletek (rendészeti, járványügyi) is főleg csak a kóbor, vándor életmódot folytatókra irányultak. A dualizmus idején megkezdődött ugyan a hagyományos cigány mesterségek háttérbe szorulása, lassú elhalása, de az akkori idők gyors gazdasági növekedése és liberalizmusa miatt a mesterségüket vesztő cigányok sikeresen tudtak megélhetést találni. A két világháború között azonban a régi foglalkozások eltűnése rohamossá vált, a válságokkal tarkított technikai-társadalmi fejlődéssel egyre kevésbé tudtak lépést tartani a cigányok. Súlyosbította a helyzetet az erős cigány bevándorlás a környező országokból, így a jóval kevesebb munkalehetőségen egyre több romának kellett osztoznia. Így anyagi-, szociális-, kulturális leszakadásuk a többségi társadalomtól rohamos ütemben gyorsult. *„Felszabadulásunk előestéjén a magyarországi cigányság relatív helyzetét tekintve történetének mélypontján állott.”* (Kemény István: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról.* MTA Szociológiai Intézet. 50. p.) Ezt a helyzetet súlyosbította a náci megszállás utáni egyre határozottabb fellépés ellenük. „Átnevelés”, „civilizálás”, vagy valamiféle kényszermunkatábor vetődött fel ötletként a cigánykérdés „kezelése” érdekében, ezután megkezdődött munkaszolgálatos századok összeállítása, majd 1944. március 19. után a „cigánykérdés” népiirtásba torkollott. A nácik és a magyar nyilasok célja eredetileg a vándorcigányok deportálása volt, de ilyen életmódot folytatókat egyáltalán nem, vagy alig találtak, így a végrehajtás során egész települések teljes letelepedett cigány lakosságát hurcolták el a megsemmisítő táborokba. Arra azonban a történettudomány még nem adott megbízható és határozott választ, hogy hányan estek áldozatául ennek a népiirtásnak. A legmegbízhatóbbnak tartott kutatások 5000-re teszik a számukat, de a Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága erősen vitatott becslése több mint 30 000-ról szól.

1945-től a párthatározatig

A háború vége a cigányok számára mindenekelőtt az életben maradást, a megsemmisítéstől való megmenekülést jelentette. Az 1947–48-ig tartó demokratikus időszak nagy mértékben megváltoztatta a cigányságnak az egész társadalommal való viszonyát. Az 1944 előtti tekintélyelvű rendszer nem ismerte el egyenjogúnak a cigányokat, a demokrácia az egyenjogúság elvét hirdette meg. Az újonnan létrejött – és a csendőrség szerepét vidéken felváltó – rendőrség ugyan a politikai harc eszközévé vált, de a faji vagy etnikai megkülönböztetés tiltott volt számára, személyi állománya miatt pedig társadalmi téren alapvetően szegényparti volt. Gazdasági téren viszont rontotta a cigányság helyzetét a nagybirtokok felosztása, mivel ez munkaalkalmak elvesztését jelentette számukra. Kimaradtak a földreformból, noha azelőtt azelőtt megélhetésük jelentős részben a mezőgazdaságban végzett munkából származott. Kimaradtak, mert nem volt elég föld az igények kielégítésére, és az ő kirekesztésükkel valamivel több jutott a nem cigányok számára. A demokratizálódás hatott az iskolázódásra is. Az iskolába nem járó cigány gyerekek aránya 50% volt a második világháború előtt, ez 1945 után gyorsan csökkent, 1957 után iskolaköteles korba lépők között ez az arány már csak 10% volt.

Politikai téren azonban a háború után sokáig nem történt előrelépés, sőt még a kérdések megfogalmazása sem a cigányság helyzetére vonatkozóan. Az első és sokáig az utolsó elméleti fejtegetés a cigánysággal kapcsolatban 1946-ban jelent meg a kommunista párt elméleti folyóiratában. (Kálmán András: *A magyar cigányok problémája. Társadalmi Szemle 1946/8-9.*)

Néhány szerző csak magánvéleménynek tartja Kálmán András írását, azonban hosszú idő után ő volt az, aki először átfogó módon közelítette meg a kérdést. *„A gazdasági talpraállítást ki kell, hogy egészítse a cigányság nemzetiségi jogainak megadása”* Megfogalmazásában a „cigányprobléma” nem a cigányfajúak vagy cigányanyanyelvűek problémáját jelenti, hiszen a cigányság döntő többségét asszimilálódott, városban lakó munkások, kisiparosok, kereskedők képezik. A fő probléma azokkal a falun lakó, vagy „vándorcigányokkal” van, akik nem rendelkeznek rendszeres munkával, keresettel. Véleménye szerint nemzetiségi kérdésről van szó, hiszen a cigányság is nemzetiség, csak még nem kapta meg azokat a jogait, amely ebben az esetben járna. Jól ismerte fel azt a kérdést, hogy a cigányság gazdasági helyzete az adott időben a mélyponton volt, valamint azt is, hogy a kitaszítottságot a kulturális, iskolázottságbeli lemaradás csak tovább fokozza. Kétségtelen tény az is, hogy a cigányság teljes egészében kimaradt a földosztásból is, pedig az 1945 után a törvény előtti egyenlőség eszméjét meghirdető új demokráciában sokak számára jelentett ez egy ideig határozott jövőképet. Sokáig nem szerveződött olyan mozgalom, nem termelődött ki olyan cigányszármazású értelmiségi réteg, amely felkészülten tudott volna hatást gyakorolni a cigányság életének a rendezésére, problémáik megoldására.

Bár tudjuk, hogy az előbbi helyzetelemzés nem volt hivatalos álláspont, mégis ennek a hatását érezzük az 1957-től, ha rövid időre is, de megszerveződő Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége alapelveiben. A későbbi első, cigány származású főtítkárr, László Mária által kezdeményezett Cigányszövetség a többi nemzetiségi szövetség mintájára, a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának alárendelve 1957. október 26-án jött létre. Célként tűzték ki, hogy megteremtsék az eredeti cigány irodalmat, zenét, más művészeteket, megőrizték a tudomány számára ősi nyelvüket. De szerepelt az alapító okiratban a munkahelyteremtés, iskoláztatás, egészségügy, az életkörülmények javításának általános igénye is. Jelentős tevékenységük volt a negyvenes években alakult cigány szegkovács kisipari szövetkezetek patronálása is. Ezek a célok pedig egy nemzetiségi státus elfogadtatását célozták, amit a kezdetektől fogva nem nézett jó szemmel a politikai hatalom. Működésüket is egyre inkább lekötötte az egyéni panaszos ügyek intézése, ami azt mutatja, hogy a cigányság körében igen nagy igény volt valamiféle érdekvédelmi szervezetre. Az ilyen típusú munkát azonban nem tűrhették sokáig a hatalom képviselői, László Mária ellen lejáratai hadjáratot indítottak (fasiszta múlttal vádolták) annak érdekében, hogy elmozdítása után a megbízhatónak tartott, az utasításokat katonatiszti múltjából eredően fegyelmezetten végrehajtó Ferkovics Sándort nevezzék ki főtítkárnak a Szövetség élére. Ez az 1959-től 1961-ig tartó időszak már csak a megszüntetés előtti utójátéka volt a nagy lendülettel induló kezdeményezésnek. 1960-tól a háttérben Végh Sándor, a Nemzetiségi Osztály vezetője pártutasításra már a cigánykérdés marxista alapú megközelítésén dolgozott. Ez lett a híres párthatározat.

1961-től a rendszerváltozásig

Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961-es határozata a cigánykérdést nem nemzetiségi, hanem szociális ügyként határozta meg. *„A cigánylakosság felé irányuló politikában abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot. Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni, és biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését és ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését”* Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a „cigány nyelv” fejlesztését, cigány nyelvű iskolák, kollégiumok, cigány termelőszövetkezetek stb. létesítését. Ezek a nézetek nem csak tévesek, de károsak is, mivel konzerválják a cigányok különállását és lassítják a társadalomba való beilleszkedésüket.” Tehát egyértelműen egy szociális válságkezelés köntösébe bújtatott asszimilációs törekvéstről volt szó. Ennek ellenére jó összefoglalásként a határozatban leírják, hogy 2100 cigánytelep található az ország területén, amelyeken embertelen körülmények között lehet csak élni.

Hosszú idő után és sokáig utána is a legmegbízhatóbb adatokat jelentve, huszonhat évvel a második világháború vége után, 1971-ben országos kutatás készült a cigányokról, Kemény István vezetésével. A kutatás szerint akkor 320 ezer fő volt a cigányok száma. Ebből 23% élt a keleti régióban (Szabolcs-Szatmár, Békés és Hajdú-Bihar megyében), 20% az északi régióban (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Heves megye), 21% a Dunántúlon, 19% a budapesti régióban (Pest, Fejér és Komárom megye), valamint 16% az alföldi régióban (Csongrád, Bács-Kiskun és Szolnok megye). Településtípusok szerint 7,7% élt Budapesten, 14% a vidéki városokban, és 78% a községekben.

Magyar anyanyelvű volt ebben az időben 71%, cigány anyanyelvű 21%, és román anyanyelvű nem egészen 8%. A cigány lakások kétharmada feküdt cigánytelepen. A cigányok több mint kétharmada vályog-, vertföld-, vagy sárfalú kunyhóban lakott. A lakások 44%-ában nem volt villany.

Vízvezeték a lakások 8%-ában volt, az épület telkén fekvő kút a lakások 16%-ánál, 100 méternél közelebb fekvő kút a lakások 37%-ánál, és 100 méteren túl fekvő kút a lakások 39%-ánál volt található. WC volt a lakáson belül a lakások 3%-ánál, a lakáson kívül a lakások 4%-ánál, árnyékszék a lakások 61%-ánál, és árnyékszék sem volt a lakások 32%-ánál. A14 éven felüli cigányok 39%-a analfabéta volt. A 20-24 éves korú cigány fiatalok 26%-a végezte el az általános iskolát, a többiek nyolc osztálynál kevesebbet végeztek, és több mint 10%-uk egyáltalán nem járt iskolába. Az országos kutatás regisztrálta azt is, hogy az ötvenes és hatvanas évek iparosításának hatására 1971-re foglalkoztatottá vált a munkaképes korú férfiak 85%-a, valamint azt is, hogy a cigány családfők 11%-a volt szakmunkás, 10%-a betanított munkás, 44%-a segédmunkás, 13%-a mezőgazdasági fizikai dolgozó, 3%-a napszámos, 6%-uk pedig önálló, segítő családtag, vagy alkalmi munkából tartotta fenn magát. A munkaképes korú nők foglalkoztatottsága 1971-ben 30%-os volt, de a nyolcvanas évek elejére 50%-osra emelkedett.

1965-ben indították el a cigánytelepek felszámolására irányuló programot. Ennek keretében az állandó keresettel rendelkező cigányok kedvezményes kamatú kölcsönt vehettek fel úgynevezett „CS” (csökkentett értékű) új házak építtetésére, vagy megüresedő régi parasztházak megvásárlására. A „CS” házak többnyire telepszerűen, egymás mellé épültek, régi parasztházak vásárlására pedig leginkább a sorvadó kistelepeleéseken volt lehetőség, vagyis a települési elkülönülés új formái jöttek létre. Ennek ellenére a cigányok települési és lakásviszonyai igen nagy mértékben javultak.

Egy 1984-es párt dokumentum szerint a 360 ezresre becsült lélekszám teljes egészében letelepedettnek tekinthető, a területi elhelyezkedésük is állandósult. Döntő többségük a főváros és környékén, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár megyében él, leginkább falvakban. A munkalehetőségeket azonban az iparral rendelkező nagyvárosokban találják meg, ezért nagy részük ingázik, vagy munkásszálláson lakik. A foglalkoztatottság tovább emelkedett, már a cigány nőknél is 53% állandó munkaviszonnyal rendelkezik. Az aktív keresők fele azonban segédmunkás, a szakmunkások aránya elenyésző a többségi társadalomhoz viszonyítva. A dokumentum szerint a cigánygyerekek mintegy 60%-a már jár óvodába, fele már elvégzi az általános iskolát, és egyre többen tanulnak szakmát, járnak középiskolába. Formálódik a cigány értelmiség első generációja is, ők főleg művészeti, népművelési területen érnek el sikereket. Azonban egyre inkább elfogadott dolog az elkülönített és a gyogyepedagógiai oktatás, de nem látják az összefüggést a többségi társadalomhoz képest még mindig alacsony iskolázottság és a sajátos oktatási formák között. A nyílt és rejtett előítéletek továbbra sem csökkennek, legfeljebb csak a „puha diktatúra” tartja a felszín alatt. A rossz életkörülményekért és a nehéz felzárkózás miatt a társadalom egyedül csak a cigányságot okolja, a tömegtájékoztatási eszközök pedig tovább erősítik a munkakerülő – bűnöző sztereotípiákat.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a 80-as évek végére a cigányság helyzete az előző évtizedekhez képest megváltozott. Sok ember számára megnyílt a felemelkedés lehe-

tősége, és akinek ez sikerült, környezete már nem is tekintette „igazi” cigánynak. Ezek az eredmények azonban nagyon ingatag talajon álltak. Az oktatás színvonaltalansága, a munkaerő képzetlensége az előre nem látott rendszerváltozás után időzített bombaként robbant, és a romok maguk alá temették a cigányság jelentős részét az elmúlt évtizedek eredményeivel és illúzióival együtt.

A rendszerváltozás után

A látványosan meginduló, de nagyon is ingatag alapokon álló felemelkedés a rendszerváltozás után pillanatok alatt kártyavárként omlott össze. A szocializmus időszakában is csak a legkevesebb szakértelmet igénylő feladatokra, leginkább segédmunkásként foglalkoztatott cigány származású munkavállalók (az aktív keresők több mint a fele!) váltak először fölöslegessé a privatizálásra kerülő vállalatoknál. Amíg 1971-ben a munkaképes korú roma népesség körében a foglalkoztatottság 85 százalékos volt (alig eltérően a nem romák 87 százalékatól), 1993 végére ez az arány 29 százalékra csökkent (szemben a nem romák 64 százalékaival). Az alacsony iskolázottságú embereknek, akiket az elmúlt évtizedekben is csak a legkevesebb szakértelmet igénylő feladatokra használtak, reményük sem lehetett arra, hogy sikeresen érvényesüljenek a most már üzleti alapon szerveződő munkaerőpiacon. Ezzel pedig megingott a cigány családok megélhetése, és a régebben felvett lakásépítési hitelek visszafizetésére képtelenné válva sorra veszítették el lakásaikat.

A rendszerváltozást követő sokkhatás után az elmúlt években tovább differenciálódott a cigányság. Kialakulóban van egy olyan, egyelőre még szűk réteg, amely sikeres választ tudott adni az elmúlt évek kihívásaira. Ők leginkább vállalkozóként próbálnak érvényesülni, többen jelentős sikerrel. Persze ez csak korlátozott mértékben vonatkozik azokra, akik kényszerből léptek a vállalkozás útjára, ők csak a mindennapi megélhetést tudják biztosítani családjuknak, de még így is kedvezőbb helyzetben vannak, mint a cigányság jelentős része. Vannak olyanok is, akik értelmiségi pályán, közéleti szereplőként találják meg megélhetésüket.

A cigány családok jelentős része azonban évtizedekkel ezelőtti szintre süllyedt vissza rövid időn belül, képzetlenségük miatt esélyük sincs munkalehetőségre. A reménytelen helyzetbe került cigány emberek körében ismét kialakult a megélhetési bűnözés, ami sokak számára az életben maradás egyetlen esélyét jelentette. A többségi társadalom pedig – mivel a rendszerváltozás megingatta mindenki anyagi helyzetét – megújult gyűlölettel fordult a cigányság felé. Az 1990-es években a mindennapossá váló oktatási-, foglalkoztatási-, hatósági-, lakhatási diszkrimináció mellett megjelent ötletként a kényszerlakhelyre telepítés gondolata is, valamint a szervezett csoportok által elkövetett támadások, bántalmazások. A nyíltan faji megkülönböztetést hirdető politikai erők rasszista jelszavakat hangoztató és náci „hősöket” dicsőítő felvonulásai gyakran országosan elismert politikai szervezetek oldalvizén hajóztak, nyílt vagy burkolt támogatásukat élvezték. Az elhíresült tiszavasvári különballagztatás után személyiségi jogaik megvédéséért az igazukat polgári peres eljárásban kereső emberek, csak mint a „tetvesek, rühesek” vonultak be a jobboldali sajtó történetébe. A rosszul értelmezett szólásszabadság és demokrácia felszínre hozta az évtizedek óta lappangó gyűlöletet.

A rendszerváltozás utáni időre tehető a cigányság politikai ébredése, önszerveződésének kezdete is. A hosszú időn keresztül csak felülről irányított szerveződések – mint az 1985-ben létrehozott Országos Cigánytanács, vagy az 1986-ban újrászervezett Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége – után a jogállamiság eszméjéhez kötődő, és az egyesülést, szólás- és sajtószabadságot deklaráló törvények megjelenése után volt lehetőség önálló szervezetek létrehozására. Az 1990-es országgyűlési választásokra három cigány párt is alakult – köztük a Magyarországi Cigányok Szociáldemokrata Pártja volt a legsikeresebb –, de önálló mandátumot egyik képviselőjük sem szerzett. Az első szabadon választott parlamenti ciklusban azonban három, cigány származását nyíltan vállaló képviselő (Hága

Antónia, Horváth Aladár és Péli Tamás) is részese lehetett a hatalomformálásnak országos, nagy pártok képviselőiként. Az ezt követő ciklusokban már csak egyikük volt tagja a törvényhozásnak, a pártok nem igazán tartották fontosnak – néhány felszínesen megfogalmazott kitévétől eltekintve – cigány képviselők beemelését a választási programba.

Sokkal jelentősebben indult a civil cigány szervezetek tevékenysége; 1991 végére már 96 volt hivatalosan bejegyezve. Működésük azonban egyre bizonytalanabb, az anyagi finanszírozás esetleges, pályázati pénzek megszerzése gyakran a kormányhoz való lojalitáson múlik. Az állam közalapítványokat hozott létre, ahonnan különböző programokra nyerhetnek támogatást. A „Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért” Közalapítvány 1995-ben jött létre, elsősorban a kisebbségi önazonosság és a kultúra megőrzésének támogatása érdekében. A megélhetést segítő „A Magyarországi Cigányokért Közalapítvány” 1996-ban kezdte meg működését, támogatási keretét (1997-ben 70 millió forint) 80-90%-ban a mezőgazdasági termelés ösztönzésére osztották szét pályázatok útján. Fontos feladatot szánnak a rendszerváltozás után megalakított Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalnak is (jelenlegi elnöke dr. Doncsev Toso).

A politikai érdekérvényesítés, de az egész magyarországi cigányság számára is történelmi jelentőségű a Nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló 1993. évi LXXVII. törvény: először ismeri el ezt a népet etnikai kisebbségnek, biztosítva a cigányok egyéni jogai mellett a kollektív önszerveződés lehetőségét is. Ez biztosította az egyesületekről, majd a pártokról szóló törvények után a magukat a cigány szó egyre inkább pejoratív jelentése miatt romáknak nevező szervezeteknek a lehetőséget a helyi és az országos kisebbségi önkormányzat megalakítására. 1994-ben (valamint az 1995-ös pótválasztásokat követően) 477 helyi cigány kisebbségi önkormányzat jött létre, a fővárosban a kerületek kisebbségi önkormányzatai közvetett választások útján hozták létre a Fővárosi Cigány Kisebbségi Önkormányzatot, valamint megalakult 53 fővel az Országos Cigány Kisebbségi

Önkormányzat (OCKÖ) is, amely 60 millió forint egyszeri vagyonyjuttatásban részesült. 1998-ban már második alkalommal került sor az önkormányzati testületeknek megválasztására. Ennek eredményeképpen jelentősen nőtt a helyi önkormányzatok száma, már 764 településen volt sikeres a választás, a fővárosi önkormányzat azonban nem tudott megalakulni. Az Országos Cigány Önkormányzati (OCÖ-re átkeresztelt) választásokon második alkalommal is a Lungo Drom vezette koalíció győzött, az elnök pedig ismét Farkas Flórián lett. A második ciklus megkezdésével azonban egyre jobban látszanak azok a problémák, amelyeket csak a kisebbségi törvény módosításával lehetne elhárítani. A törvény ugyanis nem biztosítja a kisebbségi önkormányzatok működésének anyagi alapjait, ezzel a települési önkormányzatoknak kiszolgáltatott kisebbségi testületek jönnek létre. Különösen így van ez a cigányság esetében, mivel nekik nincs anyaországuk, ahonnan erkölcsi és anyagi támogatást kaphatnának úgy, mint az országban élő többi kisebbség. Az elmúlt években világossá vált az is, hogy a cigány népesség megdöbbentően alacsony iskolázottsága miatt a megválasztott cigány képviselők, de még országosan ismert politikusaik is nagyrészt képtelenek ellátni feladataikat, hosszú távú terveket kidolgozni. Az egymást követő kormányok megpróbálnak látványos tervezeteket, intézkedéscsomagokat kidolgozni, különböző testületeket felállítani, ezzel segítségére sietni a cigányságnak, és megnyugtatni a többségi társadalmat, hogy „kezelik” a kérdést. Az eddigi kísérletek azonban nem bizonyultak túlságosan sikeresnek.

Nagyobb reményre ad okot néhány új kezdeményezés. Így, a ma már európai hírnévre szert tett pécsi Gandhi Gimnázium, vagy az átlagnál magasabb tudású szakemberek képzésére szolgáló Romaversitas Láthatatlan Kollégium. Lassan, de formálódik egy szakmailag jól felkészült, fiatal cigány értelmiségi réteg is, amelyet egyre nehezebb lesz a cigányságra vonatkozó döntésekből kihagyni.

Összefoglalva a rendszerváltozás utáni helyzetet, tragikus visszaesésnek lehetünk tanúi, amely a cigányságnak az elmúlt évtizedekben megvalósult felemelkedését, szerves

fejlődését nem egyszerűen csak megakasztotta, hanem jelentősen vissza is vetette. Ennek a súlyát már politikai szinten is érzékelik. A nemrég elkészült(1999), és a kisebbségek helyzetével foglalkozó Kormánybeszámoló a cigányság életkörülményeit elemezve a következő megállapításra jut: *„Az 1971-ben, majd 1993–94-ben végzett reprezentatív szociológiai felmérés adatai szerint két évtized alatt a cigány lakosság létszáma több mint 50 százalékkal emelkedett. Óvatos prognózisok szerint 2015-re a csökkenő összlakosságon belül, a cigányság aránya 8 százalék körül lesz Magyarországon. A demográfiai változások során a csökkenő összlakosság elöregedése mellett a cigányság jóval fiatalabb korösszetételével is számolni kell.”*

Ha nem vitatjuk – és nem is hiszem, hogy érdemes lenne – azt a tényt, hogy a cigányság tömegei bizony a lehető legalacsonyabb szinten élnek, a leginkább megvetett és fölöslegesnek tartott társadalmi réteget képezik, akkor sürgős, jól átgondolt és tudományos alapokra épülő változtatásokra van szükség, ha a több száz éves magyar–cigány együttélést békés keretek között akarjuk megőrizni.

D4/2

Anyanyelvi csoportok

A magyarországi cigányok/romák három nagy nyelvi csoporthoz tartoznak. Ezek: a magyarul beszélő magyar cigányok, romungrók (akik magukat zenész, muzsikus cigányoknak mondják), a két nyelven, magyarul és cigányul beszélő oláh-cigányok (akik magukat romának, romnak mondják) és a két nyelven, magyarul és románul beszélő román cigányok (akik magukat beásnak mondják).

Az 1893. január 31-én Magyarországon összeírt cigányoknak harmada friss, vagy olyan bevándorló volt, illetőleg olyan bevándorló gyereke, aki 1850 után érkezett az országba. Ennek megfelelően 38 százaléka volt magyar anyanyelvű, 30 százaléka cigány, és 24 százaléka román anyanyelvű, a többiek szlovák, szerb, német, rutén, horvát és egyéb anyanyelvűek. Az egyes országrészek ebben a vonatkozásban is erősen eltértek egymástól. A Duna-Tisza közén 82 százalék volt a magyar anyanyelvűek aránya, és 8-8 százalék a cigány és a szerb anyanyelvűeké. A Dunántúlon 72 százalék volt a magyar anyanyelvűek aránya, 11 százalék a cigány anyanyelvűeké, 8 százalék a román és 6 százalék a német anyanyelvűeké. A mai országterület keleti megyéi közül a magyar anyanyelvűek aránya Békésben 89, Hajdúban 94, Szabolcsban 98 százalék, Szatmárban 70 és Biharban 45 százalék. Az északi megyék közül a romungrók aránya Nógrádban 76, Borsodban 88, Abaújban 75, Zemplénben 47 százalék.

A jelenlegi országterület egészét illetően 1893 januárjában a magyar anyanyelvű cigányok aránya 79,5 százalék, a cigány anyanyelvűeké 10, a román anyanyelvűeké 4,5 százalék volt, további 6 százaléka pedig szerb, szlovák, német, rutén, horvát és egyéb. Kiáltó különbséget látunk tehát az ország egésze és a jelenlegi országterület között, de még nagyobb a különbség, ha a mai terület akkori cigány népességét Erdélyhez hasonlítjuk, ahol a cigány anyanyelvűek aránya 42 százalék, a román anyanyelvűeké 39 százalék volt, vagy a Tisza-Maros szögéhez, ahol a magyar anyanyelvűek aránya csak 5 százalék volt. A fentiekből természetesen az is következik, hogy a mai terület 1893-as cigány lakói többségükben régebbi bevándoroltak utódai: elődeik nem 1850 után, de még csak nem is a 19. században, hanem korábban érkeztek. Viszont friss bevándorlókra gondolhatunk a nem magyar anyanyelvűeknél: így például Baranya megyében, ahová délszláv területről jöttek beások és oláh-cigányok, és ahol a magyar-cigányok aránya 53 százalék volt, vagy Bács-Bodrog megyében, ahová ugyancsak délről jöttek oláh-cigányok (22,5%), szerbcigányok (38,5%), beások (4%), és ahol a romungrók aránya 34 százalék volt.

Az 1971. évi országos kutatás

A kutatás idejére átalakult a magyarországi cigányok anyanyelv szerinti megoszlása. Ebben az időpontban a cigányok 71 százaléka volt magyar, 21,2 százaléka cigány, 7,6 százaléka román és 0,2 százaléka egyéb anyanyelvű. A cigányok létszáma 320 ezer volt, ebből 224 ezer magyar, 61 ezer cigány és 25 ezer román anyanyelvű. Az adott területen tehát 78 év alatt a cigányok összlétszáma majdnem ötszörösére emelkedett, és ezen belül a magyar-cigányoké négyszeresére, az oláh-cigányoké több mint kilencszeresére, a beásoké több mint nyolcszorosára. Nyolc vagy kilencszeres növekedést csak bevándorlással magyarázhatunk. A beások Baranya és Somogy megyébe történő bevándorlását Havas Gábor elemezte: „A Baranya megyei teknővájó cigányok” című tanulmányában (*In: Cigányvizsgálatok. Művelődéskutató Intézet Bp. 1982. 61–140 l.*) Valószínűleg igaza van abban, hogy a teknővájó cigányok egy részét nagybirtokosok telepítették át déli birtokaikról az itteniekre. A legtöbben 1914 előtt költöztek Magyarországra, de a bevándorlás folytatódott a két háború között, sőt, közvetlenül a második világháború után is. Arra is rámutat Havas, hogy az áttelepülést északi irányú szétszóródás követte.

Kovalcsik Katalin a magyarországi beások három etnikai alcsoportját különböztette meg. (*A beás cigányok népzenei hagyományai. In: Cigány néprajzi tanulmányok 1. Szerk.: Barana Gábor. Mikszáth Kiadó, Salgótarján. 1993. 231–244. I.*) A Baranya megye déli részén élő muncsánok a déli határ túloldalán élő horvátokkal tartanak rokonságot, bánáti dialektust beszélnek az argyelánok, Nagyvárad környékéről jöttek az 1910-es években a ticsánok, akik szabolcsi, szatmári tartózkodás után kerültek Tiszafüred környékére. A század elején Horvát-Szlavonországból érkező cigányokra hivatkozik Somogy és Zala megyei levéltári anyagok alapján Pomogyi László (*Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Osiris–Századvég Budapest, 1995. 11. I.*)

Arra is érdemes felfigyelni, hogy az 1893-ban szlovák, rutén, szerb és horvát anyanyelvűként feltüntetett cigányok 1971-re nyomtalanul eltűntek, illetőleg anyanyelvet váltottak. A bevándorlás helyéből következően a beások többsége 1971-ben a dél-dunántúli régióban lakott; Baranya és Somogy megyében ők képezték a cigányok többségét. Ugyanazon a határon jött át az oláh-cigányok egy része is a múlt század végén, e század elején és kisebb mértékben a két háború között: 1971-ben a Dél-Dunántúlon élő cigányok egyötödét tették ki. Részben Szerbiából és a Bánátból érkeztek a mai Bács, Csongrád és Szolnok megye oláh-cigányai, akik 1971-ben e három megye cigányainak 19 százalékát képezték. Mondani sem kell, hogy Erdélyből, illetőleg Romániából települtek át a szabolcsi, szatmári, bihari, békési és Hajdú megyei oláh-cigányok, akik a már korábban érkezettekkel együtt e régió cigány lakóinak 21,6 százalékát képezték.

1918 előtt elég természetes volt, hogy a mai Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Heves megyébe cigány anyanyelvű cigányok költöztek, de nem ütközött ez különösebb akadályokba a két háború között sem. 1927-ből származó miniszteri körrendeletből idézi Pomogyi László: *„Csehszlovákiával határos községekben tömegesen idegen, eddig soha nem látott cigány-családok jelennek meg, faluról falura vándorolva, ami úgy a közegészség, mint a közbiztonság szempontjából rendkívül hátrányos. Értésülesem szerint a csehszlovák állam tömegesen tiltja ki területéről a vándorcigányokat, akiket a határ egyes kevésbé figyelt pontjain áttesznek, s onnan szóródnak szét, legelsősorban a határ menti falvak területén.”* (Id. m. 11. I.)

A budapesti régióban (Pest, Fejér és Komárom megye) volt a legnagyobb a cigányok között az oláh-cigányok aránya: 24,1 százalék. Számuk itt 15 ezer körül volt.

A bevándorlásokon és a költözéseken túlmenően 1893 és 1971 között változások és átalakulások mentek végbe az ország és a cigányok életében, de az anyanyelvi csoportok közötti különbségek nem csökkentek. Az egyik nagy átalakulás a városiasodás volt. A cigányok a múlt század végén is, 1971-ben is jóval kevésbé voltak városiak, mint a többiek, de ez különösen a beásokra jellemző. Igen nagy eltérés volt az egyes anyanyelvi csoportok között a telepen lakók arányában: a romungrók 65 százaléka, az oláh-cigányok 75 százaléka és a beások 48 százaléka lakott telepen. Részben ezzel, részben más tényezőkkel függött össze, hogy az egy lakásban lakók átlagos száma az oláh-cigányoknál 6,3, a magyarcigányoknál 5,5, a beásoknál 4,9 volt. Az oláh-cigányok 60 százaléka, a romungrók 56 százaléka, a beások 40 százaléka élt három-, vagy annál többgyerekes családban. 1971-ben a 14 éven felüli magyar anyanyelvű cigányok 33 százaléka, a cigány anyanyelvűek 54 és a román anyanyelvűek 57 százaléka volt analfabéta.

Az első világháború előtt az iskolába nem járó gyerekek aránya a magyarcigányoknál 60 százalék, az oláh-cigányoknál 90, a beásoknál 100 százalék volt. A két háború között ezt az arányt a magyarcigányoknál 40, a másik két anyanyelvi csoportnál 70 százalékra sikerült szorítani. Nagyobb változás következett a második világháború után. Az 1957 után iskolaköteles korba lépőknél az iskolába nem járó gyerekek aránya a magyarcigányoknál 6, a beásoknál 10, az oláh-cigányoknál 17 százalék volt. Az iskolába járás azonban a legtöbb cigány gyereknél nem volt rendszeres, és csak néhány évig tartott. Nyolc osztályt 1971-ben a cigány gyerekek 26 százaléka végzett, a magyar anyanyelvűek 30, a román anyanyelvűek 21 és a cigány anyanyelvűek 7 százaléka.

Az 1993–94-es országos vizsgálat

Az 1993–94-es országos vizsgálatban a legalább 15 éves, már nem tanuló megkérdezettek 5,5 százaléka vallotta magát beás, 4,4 százaléka cigány anyanyelvűnek, és további 6 ezrelék említett más, nem magyar nyelvet. Az 1971. évi kutatás óta a beás anyanyelvűek aránya 7,6 százalékról 5,5 százalékra, a cigány anyanyelvűek aránya 21,2 százalékról 4,4 százalékra csökkent.

Cigányok anyanyelv szerinti megoszlása 1971-ben és 1993-ban

	magyar	beás	cigány	egyéb	összesen .
1971	71,0	7,6	21,2	0,2	100 .
1993	89,5	5,5	4,4	0,6	100 .

A beás és a cigány anyanyelvű cigányok 1971-ben – és már jóval korábban is – kétnyelvűek voltak: beszélték anyanyelvüket és a magyar nyelvet.

A beszélt nyelv szerinti megoszlás 1993-ban

magyar	beás	cigány	egyéb
77,0	11,3	11,1	0,6

A beásoknál és az oláh cigányoknál a kétnyelvűségnek azzal a változatával találkozunk, amelyet Reger Zita úgy jellemez, hogy az egyik nyelv „a csoporton belüli intim, családi kommunikáció eszköze”, a másik „a formálisabb, „hivatalos” jellegű társalgásé („rendszerint ez a nyelv használatos az oktatásban, a hivatalokban, a munkahelyen, illetve a másik nyelvi közösség tagjaival való érintkezés során, s a csoporton *belüli* kommunikációban is, amikor az oktatás, a hivatal, a munkahely stb. témáiról esik szó.”)

A beás és a cigány anyanyelvről a magyar anyanyelvre való áttérés ennek a kétnyelvűségnek keretében zajlott és zajlik le.

A nyelvváltáshoz bizonyosan hozzájárult a cigánytelepek döntő többségének felszámolása 1965 és 1985 között. Már említettük, hogy 1971-ben az oláh cigányok 75 százaléka és a beások 48 százaléka élt telepen. 1993 végén a telepen lakók aránya az oláh cigányoknál 4,9, a beásoknál 1,1 százalék. Itt említeni kell, hogy a beásoknál az 1971. évi 48 százalékos telepen lakás már hosszú folyamat eredménye. A század elején a beások még a falvaktól távoli erdei telepeken laktak. A falvakba való beköltözésük már a két háború között megkezdődött, és a háború után erőteljesen fokozódott. A telepről való kiköltözés nemcsak azzal hatott a nyelvcseré irányában, hogy lazította a közösségi kötelekeket, hanem még inkább azzal, hogy mindennapossá tette a magyar többséggel való érintkezést, és elkerülhetetlenné tette a magyar nyelv egész napon át történő használatát.

Elősegítette a nyelvcserét az is, hogy már 1971-ben a beás férfiak 84 százaléka és az oláh cigány férfiak 75 százaléka olyan munkahelyen dolgozott, amelyen kénytelen volt magyarul beszélni. Ugyanakkor a nők negyede, de a hetvenes évek végén már a nők fele került hasonló helyzetbe. Védőnővel, orvossal, ügyvéddel csak magyarul lehet beszélni, hivatalban ügyet csak magyarul lehet intézni. A legnagyobb hatást azonban valószínűleg az óvoda és az iskola gyakorolta, ahol egy-két kivételtől eltekintve az óvónő, a tanító, a tanár egy szót sem tudott cigányul vagy románul. Magát a folyamatot, a nyelv cseréjének lezajlását kitűnően ábrázolja Fleck Gábor és Virág Tünde *„Egy beás közösség múltja és jelene”* című munkájában. Fleck és Virág három nemzedéket különböztet meg: a 40-50 éves nagyszülőket, a 20-40 éves szülőket és a gyerekeket. A nagyszülőkre *„a magyar és a beás nyelv funkcionális elkülönülése volt jellemző. A beás nyelvet a közösségen, a családon belül használták, a*

magyart, csak a paraszttal, és a hivatalos intézményekben, iskolában, tanácsházán” A szülők sikertelenek voltak az iskolában, mert nem tudtak vagy rosszul tudtak magyarul. Néhány szülő ezért gyerekeivel otthon is csak magyarul beszélt. Ma már a 25-35 évesekre általában jellemző, hogy a kortárs csoporttal nem a beás, hanem a magyar nyelvet használják. Beás nyelven szüleikkel és szüleik barátaival beszélnek, a gyerekekkel viszont magyarul. „A gyerekek korán, három éves korukban bekerülnek az intézményesített gyermeknevelés keretei közé, az óvodai oktatás pedig a magyar nyelv használatát követeli meg. Az óvodai, iskolai idő után sem a családban töltik a gyerekek fennmaradó idejük nagy részét, hanem az utcán, óvodai, iskolai barátaikkal. E közegekben szinte kizárólagos a magyar nyelv... a most felnövő generáció mindkét nyelvet hiányosan beszéli, a kettős félnyelvűség a jellemző.”

Fleck és Virág lelkiismeretesen beszámol arról, hogy a vizsgált gilvánfai közösségben jelen van az a felfogás is, amely a beás nyelvet a nemzetté válás és a politikai presztízsteremtés egyik eszközének értelmezi. E felfogást elsősorban a polgármester képviseli, akinek gyerekei és unokái viszont már nem beszélnek beásul. Néhány fiatalember olyan tanfolyamokon vett részt, amelyek a beás nyelv újjáélesztésére irányultak. A mindennapi érintkezésekben azonban ezek a fiatalok nem használják a beás nyelvet. Az általuk vizsgált családok többségét Fleck és Virág két másik típusba sorolta: a beletörődők és a stratégiaváltók közé. A beletörődők esetében *„megfigyelhető egy folyamatos, viszonylag lassú, inter-generációs nyelvelhalás”*. A stratégiaváltókra viszont a tudatos intra-generációs nyelvváltás jellemző. Fleck és Virág leírása és elemzése a gilvánfai beás közösségre vonatkozik. Más beás és oláh cigány közösségekben mások a nyelvi változás mértékei, mások az egyes jelenségek és magatartások előfordulási arányai, és természetesen feltűnnek más viselkedések és tényezők is. Hasonló folyamatokkal, okokkal és következményekkel azonban az egész országban találkozunk. Tovább hatnak az anyanyelv cseréjét előidéző tényezők, és csak szűk körben és kevéssé érvényesülnek a váltást késleltető vagy akadályozó újabb tényezők. A nyelvi váltás tehát valószínűleg tovább folytatódik.

D4/3

A cigány irodalom

A roma irodalomról való ismereteink gyakorlatilag e századtól datálhatók. Egyaránt vonatkozik ez a folklórra és az írásbeliségre, az úgynevezett magas irodalomra, jóllehet egy-egy folklórgyűjtés és publikáció már a 19. század végén napvilágot látott – s feljegyezték egy-egy cigány író, illetve költő kötetét is. Ezek azonban nem maradtak ránk, így valóságos mennyiségi adatok hiányában, ha feltételezhetjük is a romák körében élő irodalmat, ismerni kevéssé ismerjük azt.

Századunk nagy részében az irodalom alkotói és a művek fogyasztói a népi kultúra rendszerében találhatók fel. A folklórirodalom éltetőjének tekinthetjük az írásbeliség, az iskolázottság, az intézményesített irodalom hiányát, a szóbeliség kizárólagos fennmaradásának tényét. Többen a folklórirodalom virágzásáról beszélnek, s ezt a zárt közösségek továbbélésével magyarázzák. Nem ritka a romák körében gyűjtött folklór alkotások túletnicizáló interpretálása, elfelejtve olyan folklór irodalmi tényeket, amely szerint ezen alkotások elsődleges megnyilvánulásai mégis csak az osztálykultúra részei. Kétségtelen, hogy a cigányok hosszú időn keresztül kimaradtak a népoktatásból, több évtizeddel megkésve a falusi parasztnépességtől, s ennek következtében a folklór irodalom is tovább élt kulturális közegükben. Miközben a parasztok a századelőn olvasóköroket, majd öntevékeny színjátszó köroket alakítanak és működtetnek, ponyvairodalmat olvasnak és népszínműveket állítanak színpadra, népies műdalokra és nótákra vigadnak és búsulnak, vagyis aktív fogyasztókká válnak, addig a cigányok közössége, illetve a közösségek tagjai hallgató, vagy szomorú, bús, lassú, és tánc, vagyis vidám, mulatós énekeket mondanak, balladákat – személyre, illetve családra szabott szövegekkel – fogalmazznak, hosszabb epikus szövegekkel, mesékkel (vagyis tündér-, illetve varázsmesékkel), történetekkel (novellamesékkel, ponyvaregények történeteivel), mondákkal, anekdotákkal mulatják az időt, vagy szórakoztatják egymást. Vagyis a romák – szemben a paraszttal -továbbra is aktív folklóralkotók.

A kutatók, de talán később a roma értelmiség érdeklődését is leginkább a mese keltette fel. A mese más társadalmi csoportokkal szembeni virágzó fennmaradását közösségi funkciója magyarázza. A mesét – talán a 60–70-es évekig – valóban komolyan vették az emberek. Alapvetően felnőtt műfaj lévén nem a gyerekek esti elaltatására szolgált, bár a gyerekek is a hallgatóság körébe tartoztak. Nem számíthatott mindenki mesemondónak, a jó mesemondás tehetséget feltételezett, s bizonyos értelemben a mesék tulajdönt jelentettek. Meséltek a virrasztalóban, a hosszú estéken, katonaságban, távoli munkahelyen, munkásszállón, vagy éppen a börtönben, ahol a jó mesemondót szinte kiváltságos személynek tekintették. Az utóbbi évtizedekben a varázss- és novellamesék elbeszélése szinte kikopott a közösségek kulturális gyakorlatából, s talán csak a folkloristák megjelenése teremt egy-egy mesemondási alkalmat. A virrasztalókban inkább hallani ma már igaz történeteket, élménybeszámolókat, vagy vándormondákat. Elevenen élnek azonban a hallgató és táncnóták, énekek, balladák, amelyekben az emberek szinte kivétel nélkül személyes alkotók, s éppen a mindenkivel szemben támasztott kulturális elvárásoknak kell megfelelniük, hiszen személyesen kell érzelmeiket saját énekeikkel kifejezniük.

A roma „magas” irodalom kezdeteit az 1960-as évek tehetjük. Ez egyfelől a lírából – a költészetből –, másfelől az epikából, a folklór mesékből táplálkozik. Létezik-e a roma irodalom attól, hogy vannak írók és költők, akik magukat, vagy akiket mások romaként definiálnak? Feltehetően ez még csak nélkülözhetetlen előfeltétele ennek. A roma irodalomnak intézményesült fórumokra, kanonizált szövegekre, irodalmi nagyságokra, irodalomszervezőkre és szerkesztőkre van szüksége. A roma irodalomnak így meg kell önmagát konstruálnia. Mi a magyarországi roma irodalom nyelve? Részese-e a magyarországi roma irodalom a magyar irodalomnak? Hat-e, illetve visszahat-e a roma irodalom a romák széles tömegeire? A változó és bizonyos műfajokban visszahúzódó folklór irodalom helyé-

be képes-e lépni a magas irodalom? Megannyi kérdés, amelyre ma még csak bizonytalan válaszok adhatók.

A roma irodalom legújabb kori kezdetét nehéz még meghatározni. Ha az irodalmi orgánumokat tekintjük, meg kell említenünk a Choli Daróczi József szerkesztette Rom Som című folyóiratot, amely első megjelenésekor 1975–78 között négy évfolyamot élt meg. 1995-től újraindult a lap. Az 1980-as évek végétől, az 1990-es évek elejétől több olyan közéletikulturális lap jelenik meg, amely rendszeresen közöl irodalmi szövegeket. Ezek sorában először a *Romano Nyevipe*, az MCKSZ (Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége) kiadványa tűnt fel. Hamarosan követte ezt Osztojkán Béla főszerkesztésében a *Phralipe* című hasonló nevű szervezet lapja. 1991-től lát napvilágot a Roma Parlament lapja az *Amaro Drom*. A Cigány Tudományos és Művészeti Társaság Rostás Farkas György szerkesztésében a *Khetano Drom* című lapot adja ki. A *Lungo Drom* szervezet nevével megegyező nevű lapot jelentet meg. Balogh Attila Cigányfúró lapját pedig kisebbség szellemiségű lapként definiálja.

A legelső újabb kori cigány szerzők az 1960-as évek második felében jelennek meg alkotásaikkal, s a 70-es évektől mind többen tűnnek fel s publikálnak – részben a Rom Somban, részben a magyar irodalmi lapokban. A konfliktus már a kezdetek kezdetén érzékelhető volt. A romák többsége magyar anyanyelvű lévén nem érthette a romani nyelvet, s az irodalmi lapok pedig eleve nem közölték a romani nyelvű írásokat. A cigány nyelven alkotó írók pedig egyszerre törekedtek volna arra, hogy megteremtsék a cigány irodalmi nyelvet, nem utolsósorban a nyelven tanuló roma gyerekek tanulmányai segítésére is, és arra, hogy minél szélesebb olvasóközönséghez juttassák el műveiket. Úgy tűnik a konfliktus feloldására a két nyelvű – a romani és magyar nyelvű – kötetek megjelentetése a legjobb gyógyír. A cigány irodalmi nyelv létrehozását szolgálja, miközben persze a világirodalom klasszikus műveit emeli a cigány irodalomba a műfordítások növekvő száma. Choli Daróczi Petőfit és József Attilát, Rostás Farkas Adyt és Kosztolányit fordította korábban cigány nyelvre, de mára Nagy Gusztáv lefordította Madách Az ember tragédiáját, Choli Daróczi az Újszövetségből Máté Evangéliumát, Rostás Farkas Saint-Exupéry A kis herceg-ét, Vesho Farkas Zoltán Arany János Shakespeare Hamlet fordítását, Ruva Farkas Pál Faludi György börtönverseit, de emellett számos költő versét ültették át ők, illetve Bari Károly romani nyelvre.

A különböző cigány törzsek különböző nyelvi dialektusokat használnak. A romani irodalmi nyelv most van kialakulóban. A nyelvújítók, a romani nyelven írók körében egyelőre vita tárgyát képezi, hogy melyik dialektus váljon az irodalmi nyelv alapjává, és az is, hogy melyik írásmódot használják. A kibontakozóban lévő irodalmi nyelv azonban még érdemben nem befolyásolja a romani köznyelvet, ennek következtében továbbra is fennáll a dialektusok közötti erős különbség. A romani nyelv iskolai oktatása, eltekintve egy-két roma iskolától, még nem intézményesült.

A cigány irodalom fejlődéséhez talán a legnagyobb lökést Bari Károly felfedezése, a *Holtak arca fölé* verseskötetének megjelenése adta 1970-ben. Miközben a Bariról írott kritikák minden más verselőt homályba szorítottak, sikere inspirált is másokat, az önkifejezés vágyát ébresztve fel bennük. Mára több mint húsz cigány költőnek jelent meg önálló verseskötete, s ez nem jelenti azt, hogy csak ők publikálnak kisebb-nagyobb rendszerességgel. Nem foglalva állást, s nem készítve rangsort, a kritikai fogadtatásból úgy tűnik, hogy a hat kötettel jelentkező Bari Károly mellett Balogh Attila (kötetei 1980-ban, 1991-ben jelentek meg), Kovács József Hontalan (1991 óta 6 kötete van), Osztojkán Béla (1981, 1983), Szepesi József (1982, 1983, 1992, 1997), Horváth Gyula (1992, 1993, 1995) és Rostás Farkas György (1989 óta 6 kötete van) kapták a legjobb fogadtatást. A verseskötetek döntő többsége 1991 után jelent meg, s ez talán nem azt jelenti, hogy egyre több a költő, hanem csak annyit, hogy egyre jobbak a kiadási lehetőségek, s egyre több támogató szervezet, illetve mecénás jelenik meg a színen.

Felvetődik az a kérdés, hogy miért találunk több verselőt, illetve verseskötetet, mint prózaírókat, illetve prózai kötetet a roma irodalomban. Feltételezhető, hogy a költészet, mint a folklór irodalom lírájának közvetlen folytatója éppen a líra egyéni jellegét viszi tovább és erősíti fel, ha lehet, még egyénibb formában, az egyedi szerzőség még nagyobb hangsúlyozásával. Ha a roma költészet antológiai kötetét tekintjük, egyfelől ennek a törekvésnek a nyomatékát észlelhetjük, másfelől pedig a roma irodalom kanonizálási törekvéseit láthatjuk. Az antológiákat, akár Nagy Gusztáv, akár Choli Darócz–Kovács József–Nagy Gusztáv közös kötetét, a *„Romane poetongi antologia – Cigány költők verseit”* tekintjük, ezt láthatjuk, vagyis a szerkesztők világosan megfogalmazzák, hogy mely műveket tekintik a legsikeresebb és a roma költészetet leginkább reprezentáló alkotásoknak.

A prózaírodalomban azonban a mesék jól különválaszthatók az elbeszélésektől és regényektől. Az irodalmi meséket a folklór irodalom mintegy folytatásának tarthatjuk. Lakatos Menyhért és Szécsi Magda több mesekötetet jelentetett meg, de fontos műnek tekintik Osztójkán Béla 1998-ban publikált mesekölteményét is. A regény –, kisregény – és elbeszélési irodalom első, a magyar irodalmi közéletet is megrázó kötetét Lakatos Menyhért adta ki 1975-ben *Füstös képek* címmel. E szociográfikus mélységű regény több kiadást is megélt, sőt több nyugat-európai nyelvre is lefordítva kifelé is reprezentálja a magyarországi roma irodalmat. Osztójkán Béla *Nincs itthon az Isten* 1985-ös elbeszélés-kötete is nagy feltűnést keltett, s hosszú ideig kellett várni, hogy 1997-re megjelenjen *Átyin Jósának nincs, aki megfizessen* című nagyregénye. Kedvező fogadtatást kapott Holdosi József *Kányák* című 1975-ös megjelenésű regénye és további három prózai kötet. A roma irodalomról szóló kritikák és ismertetések között akár Szegő László, akár Csengey Dénes elsősorban e szerzők műveit emelik ki. Szegő úgy látja, hogy a romani és a magyar nyelven alkotó írók művei alapvetően egy töről fakadnak, s az a közös e művekben, hogy hasonló élményanyagot, a cigány lét kitaláltóságát, nem ritkán társadalmon kívüliségét jelenítik meg, és ebben az értelemben tekinthetők sajátosan etnikus vonásokkal rendelkező műveknek. E prózai alkotások egyszerre ötvözik a cigányság szociológiai valóságát, a cigányok körében élő hiedelmeket, babonákat és egy szebb életre való törekvést.

Ha a kisebb prózai műveket, az esszéket, riportokat vagy önéletírásokat tekintjük, egyre több, más műfajban is alkotó szerzőt sorolhatunk fel. Közreadta esszéit Balogh Attila József Attila a *Peep-Show-ban* címmel 1997-ben, megjelentette riportjait Kovács József, Szepesi József, parlamenti széljegyzeteit Péli Tamás, tárcáit Farkas Kálmán, önéletírását Dilinkó Gábor, Oláh Mara, Balázs János, Péliné Nyári Hilda. Színpadi szerzőként emlékezhetünk meg Csemer Gézáról, és filmíróként Lojkó Lakatos Józsefről.

Osszegzésként azt mondhatjuk, hogy Magyarországon ma már létezik roma irodalom. E romani nyelven megfogalmazott irodalom, egyelőre küzd a mindenki által elfogadandó irodalmi köznyelv megteremtésével, ezzel párhuzamosan, – mint magyar nyelvű irodalom is – a kétnyelvűség segítségével elevenen él és hat. Létezik egy magyar nyelven írt roma irodalom is, amelyet immár a romák különböző etnikai csoportjai közös szellemi kincsnek tekintenek. Létezik, és egyre erősödik egy beás nyelvű irodalom, amely szintén a kétnyelvűség segítségével minden roma számára elérhetővé válik. Egyre világosabban kirajzolódik a roma irodalmon belül azok köre, akiket a romák és általában az irodalomkritika első vonalbeli íróknak, illetve költőknek tekint. Létezik az alkotásoknak egy jól számon tartott, az iskolai oktatásban is bevezetni szándékozott köre, amelyekre, mint a legkiforrottabb művekre, illetve kötetekre tekintenek. A valódi kérdés az, hogy az egykori folklórirodalmat használó romák széles tömegei mikor, s milyen formában ismerkedhetnek meg ezzel a roma nemzeti irodalommal, illetve ez a roma nemzeti irodalom mikor válik a magyarországi nemzeti irodalom igazán szerves és integráns részévé. Úgy tűnik irodalmi orgánumok, kiadók és sorozatok, kötetek és antológiák már vannak, csak az igazi olvasóközönség hiányzik.

D4/4

A magyarországi cigányok népzeneje

Írásom első részében a magyarországi három nagy nyelvi csoport, a magyar-, az oláh- és a beás cigányok népzenejének főbb jellemzőit foglalom össze. A második részben pedig a színpadi folklór kapcsán azokat a főbb tendenciákat ismertetem, amelyek a rendszerváltás, és ezzel a cigány etnikus kultúra kialakulása óta ennek a zenefajtának a változását, illetve átalakulását eredményezték.

A népzenei jellemzők

A három nagy nyelvi csoport zenéjét vizsgálva a magyar- és az oláh-cigányok zenéi között számos egyezés van, míg a beásoké meglehetősen különbözik tőlük. Mindhárom csoport közös jellemzője azonban, hogy egyrészt ez a zene szinte kizárólag vokális, tehát hangszerkíséret hagyományosan nem járul hozzá, másrészt hogy napjainkig élő, noha természetesen egyes helyeken, leginkább városi környezetben már nem a mindennapi élet része.

A magyar- és az oláh-cigányok zenéjének két fő műfaja a lassú, lírai dal és a táncdal. A lassú dalokat magyarul általában hallgató nótának (cigányul: *loki gyili* ‚lassú dal’ vagy *meszályáki gyili* ‚asztali dal’) illetve szomorú nótának hívják, az északkelet-magyarországi magyarcigányok pedig árva nótának. A táncdalok magyar neve pattogós vagy pergetős nóta (cigányul: *khelimászki gyili* ‚táncdal’, *xuttyádi gyili* ‚ugrós dal’).

(Az írásban szereplő cigány és beás szavakat fonetikusán közlöm. A különleges betűk a következők:

A cigány (románi) nyelvben: Az x ejtése: reszelős ‚h’, mint például a magyar doh szóban.

A román (beás) nyelvben: Az á a magyar ‚ö’ hang, az í a magyar ‚ü’ hang hátul képzett változatának felel meg. A ty egy ‚ty’ és ‚cs’ közti hangot jelöl.)

A *lassú dalok* a népköltészet fő hordozói. Többnyire hat- vagy nyolcszótagos sorokból állnak, és négy dallamsor alkot egy versszakot. Tempójuk parlando-rubato, tehát szabadon adják elő őket. Gyakori, hogy a versszakok elejét gyorsabban kezdik, majd fokozatosan lassítanak. Mivel az első-második sort sok helyen szünet nélkül éneklük, és a harmadik sor záróhangját sem feltétlenül tartják ki hosszán, a négysoros szerkezet nem mindig érzékelhető. A stílusban járatlan hallgató megértését tovább nehezíti, hogy az alapszótag-szám a sorok elején és végén indulatszavakkal vagy kötőszavakkal bővíthet, például: jaj, haj, de, mert stb., ami fellazítja a szabályos szövegszerkezetet. Sajátos előadásmódbeli jelenség, hogy a versszak utolsó előtti hangját (amely általában a második fok: ré vagy ti) hosszán kitarthatják, majd egy rövidebb-hosszabb szünet után ugyanannak a szövegszótag-nak a magánhangzóját megismételve lelépnek az alaphangra (dó vagy Iá), vagy az alsó vezérhangra (ti vagy szi) és onnan a záróhangra. A két utolsó hangot többnyire halkán éneklük, esetleg el is hagyják (Sárosi Bálint: *Cigányzene. Gondolat, 1971: 20–23*, Olsvai Imre: *A magyarországi cigányság zenei hagyományja. In: Szegő László szerk.: Cigányok – honnét jöttek, merre tartanak? Budapest, Kossuth, 1983. 196–219.*). A záróhang elhagyása különösen az északkeleti határszélen jellegzetes.

A dallamok szerkezete hagyományosan ereszkedő: gyakran az oktáv (fölső dó vagy Iá) környékén kezdődnek, de napjainkban már egyre kevesebb ilyen dallamot hallhatunk. Az utóbbi évtizedekben oktáv-törések segítségével fokozatosan alakult ki az új dallameszmény, amely szerint a strófát alacsonyan kezdik, és ezzel a dallam emelkedő vagy kupolás szerkezetűvé válik (Kovalcsik Katalin 1985. *Szlovákiai oláh-cigány népdalok. Európai cigány népzene 1. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet*).

A lassú dal repertoárban vannak olyan dallamok, amelyeket országszerte ismernek, és olyanok, amelyek csak bizonyos közösségekre jellemzőek. Mind zenei, mind előadási

stílusukban ezek a dalok meglehetősen egységesek, az egyes dallamok viszont erősen variáltak és az előadásmód is különböző. Az északkeleti megyékben a dallamok rendkívül lassúak és erősen díszítettek, míg az ország más területein kevesebb a díszítmény és a rubato helyett a parlando, az elbeszélő jelleg dominál. A lassú dalok hagyományosan egyszólamúak, amelyeket ha csoportosan énekelnek, akkor heterofóniában adnak elő. Csoportos énekléskor kétféle szerepkör van: a „vezető” és a „kísérőké” vagy „segítőké”. A vezető egyedül kezdi el a versszakokat, ezzel mintegy megadva a dallamot, a tempót és a szöveget, majd az első sor közepe táján csatlakoznak a többiek. A heterofónia szabályai szerint mindenkinek lehetősége van saját dallamváltozat éneklésére (Kovalcsik Katalin 1981. *A Szatmár megyei oláh cigányok lassú dalainak többszólamúsága. Zenetudományi dolgozatok.* 261–271., Kertész Wilkinson Irén 1997. *Vásár van előttem. Egyéni alkotások és társadalmi kontextusok egy dél-magyarországi oláhcigány lassú dalban. Európai cigány népzene 4. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet*). Borsod-Abaúj-Zemplén, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében azonban kb. az 1950-es évektől kezdve a magyar- és az oláhcigány közösségekben gazdag, de egymástól eltérő többszólamúság alakult ki. A magyarcigányoknál a dallam tercmenetes kísérete vált jellegzetessé, míg egyes oláhcigány közösségekben a kadenciális polifónia. Ez azt jelenti, hogy egy vagy több énekes hosszan és erőteljesen kitartja a sorzáró hangot, míg a többiek a sorzáró hangot és/vagy annak alsó, illetve felső tercét megerősítő díszítményeket énekelnek (Kovalcsik Katalin 1981. *A Szatmár megyei oláh cigányok lassú dalainak többszólamúsága. Zenetudományi dolgozatok.* 261–271.). Az újabb kutatások azt mutatják, hogy a többszólamúság Magyarország más vidékein is terjedőben van egyes magyarcigány közösségekben.

A műfajt az oláh cigányok egyéb narratív műfajaikkal (mese, történet, vicc) együtt „beszéd”-nek (*vorba*), vagy „igaz beszéd”-nek (*csacsi vorba*) is nevezik, mivel egyéni és közösségi életük igaznak, azaz valóság-hűnek tartott eseményei és értékei fogalmazódnak meg bennük a hétköznapi beszédnél magasabb, rituális szinten. Hagyományosan családi és közösségi eseményeik elengedhetetlen része az éneklés, amelyen keresztül az emberek kibeszélik a problémáikat, illetve megerősítik összetartozásukat, a szövegbe beépített diskurzus elemek segítségével (Stewart, Michael 1987. *„Igaz beszéd – avagy miért énekelnek az oláh cigányok? Valóság (1):49–64.*, Stewart, Michael 1994. *Daltestvérek. Az oláhcigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon. Budapest, T-Twins–MTA Szociológiai Intézet–Max Weber Alapítvány*).

A táncdalok a táncok zenei kíséretéül szolgálnak. Páros üteműek, szövegsoraik többnyire hét- vagy nyolcszótagosak, amelyek egyes típusainál a dallam közepén és végén három szótaggal meghosszabbodhatnak, pl. 8, 8+3, 8, 8+3, vagy a sorok száma is növekedhet, pl. hatra: 8, 8, 8+3, 8, 8, 8+3 stb. (Sárosi Bálint 1971. *Cigányzene... Budapest, Gondolat.* 24). A páros ütemű táncdalok mellett az Északkelet-Magyarországon ismert tánc típus, az ún. botoló tánc kísérete, a *botoló* vagy *bot alá való nóta* egyes típusai páratlan: 3/8-os vagy 6/8-os üteműek. A botoló nóták közül egyesekre jellemző az ún. proporció: az énekesek néhány versszakot páratlan ütemben énekelnek, majd ugyanazt a dallamot páros ütemben folytatják, illetve ennek az ellenkezője: páros ütemű versszakokat követnek páratlan üteműek (Martin György 1968. *A botoló nóta. Proportio-gyakorlat nyomai a magyar néptáncban és népi tánczenében. Magyar Zenetörténeti Tanulmányok.* 201–221.).

A táncdalok is hagyományosan ereszkedő szerkezetűek, amely ebben a műfajban inkább fennmaradt napjainkig, mint a lassú dalokban. A táncdal-repertoár jóval nyitottabb, mint a lassú daloké, mivel a tánckíséretnél elsődleges szempont a megfelelő ritmus. Ezért az új hatások, az új, divatos dallamok könnyen bekerülhetnek és hasonulhatnak a jellegzetes előadási stílushoz.

A lassú dalokkal ellentétben a táncdalok hagyományosan többszólamúak. A dallamot általában kevés szöveggel vagy szöveg nélkül és rendkívül variáltan éneklük, mintha hangszeren szólaltatnák meg. Ennek a technikának, amely gazdag hangutánzó szókész-

lettel rendelkezik, *pergetés* a népi elnevezése. A dallam szintén vokális kísérete a *szájbölgözés*. Alapritmusa az *esztam*, amelyben a páros nyolcadokat hangsúlyozzák, illetve a páratlanokat el is hagyhatják. Az *esztam* ritmus a hangszeres cigányzenére jellemző, és a szájbölgözés elnevezés is arra utal, hogy ez a hangutánzó szólam kapcsolatban áll a cigányzenekar analóg szólamával. A vokális szájbölgő azonban, ha valamikor talán az előképe ennek a hangszernek a hangja és játékmódja lehetett is, némileg eltérő, mivel a hangeffektusok széles skáláját öleli föl. További ritmusszólamokat adhat a taps és az ujjpattogatás. Az utóbbit *pitye(n)getésnek* hívják és más, bizonyos hangszerpótló háztartási eszközökön való hangadás. A két leginkább használatos eszköz a vizeskanna és a kanál. A vizeskannát az ülő játékos maga elé téve annak száját és oldalát üti, többnyire a nyolcad értékeknek megfelelően. A kanalazáshoz két, egymásnak hátat fordított kanál szükséges, amelyet ha összeütnek, kasztanyettaszerű hangot ad. Az említett két eszközön kívül egyes helyeken dobolnak még fedőn is, de a doboláshoz az asztal lapja vagy a szekrény oldala is megfelelő. A szekrény oldalához vagy az ajtóhoz fektetett hüvelyk- vagy mutatóujjon huzogatott bot köcsögdudaszerű hangot ad. A felsoroltakon kívül még rengeteg alkalmi ötlet van, ami az előadást színesítheti.

A cigány előadók általában nagyon erőteljesen és mély átéléssel énekelnek, és ez jellemzi a táncaikat is. A történeti források szerint ezt a fajta előadásmódot már a 18. század végén „cigányosnak” tartották (*Pesovár Ernő 1986–1987. A magyarországi cigány táncgyomány történeti jelentősége. Táncstudományi Tanulmányok. 237–257., 243.*), tehát rendkívül archaikus megnyilvánulásról van szó. Megjegyzendő azonban, hogy a balkáni népek egy részénél, köztük az ott élő cigányoknál, ez az előadásmód még napjainkban is elterjedt. A dalok funkcionális szerepével kapcsolatban eddig még csak az oláh-cigányoknál történtek kutatások. Ezek szerint ugyanazok a dallamok eltérő funkcióban énekelhetőek eltérő szövegekkel. Például egy-egy lassú dallam lehet bölcsődal, halottsirató dal vagy lakodalmas ének is.

Kisgyermekeknek szóló dalokat az oláh-cigány közösségekből ismerünk. Ezek szintén a közösség felnőttei között énekelt dallamok, speciális szöveggel, illetve ezen dalok egyszerűsített, rögtönzött változatai. Gyakoriak a ritmikus, szintén rögtönzött altató szövegek. Jelenlegi ismereteink szerint a gyermekek a felnőttek dalainak megtanulásával készülnek fel arra, hogy a közösség egyenrangú és avatott tagjaivá válhassanak. A gyerekek gyakran összegyűlnek, hogy oly módon énekeljenek együtt, ahogy a felnőttektől hallják. Mindkét nem számára szükséges, hogy mire a házasulandó korba ér, megtanuljon énekelni és táncolni. A feleség számára fontos, hogy a férje rokonai elismerjék művészi jártasságát a zenében. A férfiak pedig a közösségi események alkalmával, például lakodalomkor mind az éneklésben, mind a táncban versengenek egymással, ami hozzátartozik a közösségi rítusokhoz (*Kertész Wilkinson Irén 1997. Vásár van előttem. Egyéni alkotások és társadalmi kontextusok egy dél-magyarországi oláh-cigány lassú dalban. Európai cigány népzene 4. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet. 42.*).

A túlnyomórészt a Dunántúlon élő beások népzeneje (*Kovalcsik Katalin 1993. A beás cigányok népzenei hagyományai. In: Cigány Néprajzi Tanulmányok 1. Salgótarján: Mikszáth, 231–244.*) a fentebb tárgyalt két csoporttól jelentősen különbözik, mind műfaji, mind zenei szempontból. A lassú, parlando dalok egy részét ők is hasonlóan, hallgatós nótának hívják, de emellett számos beás nyelvű elnevezés is van: *kíntyik dá zsályé* ‚szomorú dal’, *kíntyik hál proszt* ‚szerény dal’, *kíntyik hál triszt* ‚bánatos dal’, *kíntyik dá nakazsála* ‚könnyes dal’ stb. A táncdalok neve: *kíntyik dá zsok* ‚táncdal’. Míg azonban az előbbi két nyelvi csoportnál a műfajnevek többnyire hasonló stílusokat takarnak, a beásoknál ezek jelentősen eltérnek: a különböző eredetű dallamokat nem fogja egy közös előadási stílus szoros egységbe. Ezért a beás népzene különböző zenei rétegei egymástól jól elkülöníthetők. Ugyanakkor a másik két csoportéval közös dallamok száma alacsony.

A lassú dalok régi rétegébe ereszkedő szerkezetű, többnyire nyolc-, ritkán hatszótagos, lá-végű dallamok tartoznak. Sorszerkezetük szerint három-, négy vagy ötsorosak. A nyolcszótagos, ötsoros alapszerkezet a balladák sajátja. A balladák ma már elsősorban dalbetétes meseként vagy történetként élnek. A háromsoros, nyolcszótagos dallamok az ötsoros anyag mellett a legrégebbieknél számítanak. Elsősorban Baranya megyében ismertek. A mai, főleg négysoros repertoárba illesztésük az első vagy a második sor megismétlésével történik. Szövegelemeik a négysoros lírai dalokéival cserélődnek, illetve azokra tevődnek át. Mindkét dallamszerkezet esetében elsősorban az erdélyi román anyaggal rokon lírai szövegekről van szó.

A négysoros dallamok közismertebb típusai sok változatban élnek, de az egyszeri előadásnál kevés a variálás. A másik két cigány nyelvi csoport lassú dallamainak előadásánál jellegzetes versszakvégi zárás (az utolsó előtti hang kitartása, majd a rövid szünet a záróhang előtt) teljesen ismeretlen. A stílus változását a környező nép- és népies zenéből felhasznált elemek mutatják: gyakori a dunántúli terc és a délszláv nép- és műdalok II. fokú (Iá helyett ti, dó helyett ré) zárlatának a beás dalokra való alkalmazása.

A lassú dalok új rétegébe a kupolás szerkezetűek tartoznak. Szöveganyaguk is új, többnyire kissé érzelmes. Az új réteget a réginél jóval kevesebb dallam reprezentálja és szorosan kapcsolódik a nagyobb számú népies dalok csoportjához.

A beás táncdallamok kisebbik része a régi, ereszkedő szerkezetű. Többségük a magyar új stílushoz közel álló dallam, illetve a cigányzenekarok által játszott cigánydalok román nyelvű változata. A beásoknál ritka a pergetés, és oláh cigányos előadásmódnak tartják. Néhány helyen, elsősorban Zala megyében, illetve a Tisza mentén azonban körükben is hagyományosnak számít. A táncdalok szövegei a legtöbb közösségben kötöttek, többnyire egy strófából állnak. A beás népköltészetre nem jellemző a lassú dalok túlsúlya: hasonlóan fontos mondanivaló lehet táncdallamon is, bár természetesen a humor is inkább ebben a műfajban jelentkezik. Az előadás a szövegstrófa ismételtetésével vagy a dallam dúdolásával történik. Vannak azonban olyan általános szövegelemek, amelyek lehetőséget adnak kismértékű rögtönzésre. Ezekből az ügyes énekes összefüggő szöveget kerekít, vagy táncszóként (a versszakok között vagy után prózában, ritmikusan elmondott sorként) használja őket. A táncdalok ritmuskíséretére régebben használatos volt a szájával lefelé fordított teknő, amelyre hamut szórtak és egy bottal ritmikusan kaparták. Ezt a hagyományt a beás fiatalok egyelőre még nem elevenítették föl.

Ugyancsak a hagyományos repertoárba tartoznak román szöveggel énekelt magyar és román műdalok beás változatai. Bár a magyarországi beások között kevés a zenész, a déli határ mentén ez a foglalkozás hagyományosan gyakoribb, és a határ túloldalán, a délvidéken elterjedt. Nem érdektelen tudni, hogy a nemzetközi cigány himnusz egy bánági román cigány zenész, *George Sbârcea* szerzeménye és először román nyelvű szövege volt. Ennek a dallamnak és szövegnek a változatai a magyarországi beásoknál ismertek a népi gyakorlatban. Az alkalomhoz kötött dalok közül kiemelkednek a karácsonyi énekek, a *korindák* (Kovalcsik Katalin 1990–91. *Karácsonyi köszöntés a beás cigányoknál. Zenetudományi dolgozatok.* 213–240.). A beások zenéjében több gyermekdal és altatódal is ismeretes. A beás népzenei és népmese anyagból óvodai és általános iskolai használatra már készültek tankönyvek (Kovalcsik Katalin 1994. *Florilyé dá primavára 1–2. Tavasz virágok 1–2. Beás cigány iskolai énekeskönyv (hangkazettával).* Pécs, Gandhi Középiskola-Fü cu noi., Kovalcsik Katalin–Orsós Anna 1994. *Fátá ku páru dá ar. Az aranyhajú lány. Beás cigány iskolai népmese gyűjtemény.* Pécs, Gandhi Középiskola., Orsós Anna 1998. *Fátá ku páru dá ar. Az aranyhajú lány. Beás cigány iskolai népmese gyűjtemény. II. kötet.* Pécs, Gandhi Alapítványi Gimnázium., Tengerdi Győző–Orsós Anna 1998. *Balaton nádas berek. Beás iskolai daloskönyv.* Pécs, Gandhi Gimnázium.)

A magyarországi cigány népzene alapgyűjteményét az 1930-as évek végétől kezdve Csenki Sándor (1920–1945) és Csenki Imre (1912–1998), Hajdú András (1932–), Erdős Kamil (1924–1962), valamint Víg Rudolf (1929–1983) hozta létre. A néptánckutatók közül

Martin György (1932–1983) és Pesovár Ernő (1926–) végezték el a magyarországi cigány néptáncok alapgyűjtését és tudományos leírását (*Felföldi László 1988. A magyarországi cigányság tánc kultúrájának kutatásáról. Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből. IV. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete. 71–79.*). A felsoroltakon kívül még számos magyar népzene- és néptáncutató végzett a cigányok körében is gyűjtőmunkát. Bari Károly, Kertész Wilkinson Irén és Kovalcsik Katalin a népzenei kutatómunkát, a külföldi cigány csoportokra is kiterjesztette.

D4/5

Értékrend és szokások

A magyarországi cigányságról nem beszélhetünk úgy, mint egységes etnikai alakzatról. Azok az emberek, akik magukat cigánynak nevezik, legalább három etnikai csoportra osztják magukat. A cigányság etnográfiai leírását tehát alapvetően ez a tény határozza meg. Ezt az alaphelyzetet bonyolítják a cigányságon belüli foglalkozási és megélhetési különbségek, és ezekből következően az egyes cigány csoportok vagyoni és társadalmi helyzete. Vagyis egy etnográfiai leírásban nagyon nehéz azt mondani, hogy ilyen vagy olyan a cigányok táplálkozása vagy öltözködése, hanem azt lehet mondani, hogy egyes sikeres oláh-cigány csoportok öltözködése vagy táplálkozása ilyen, a munkanélküli, szegény helyzetben élő telep-i romungró cigányok öltözködése vagy táplálkozása olyan. Ha a különböző, hasonló helyzetű csoportok kulturális normáit közelítjük egymáshoz, létrejöhet az öltözködés vagy a táplálkozás rendszerének több csoportváltozata, s a különböző csoportváltozatok egymásmellettsége adhatja a cigányok értékrendjének és szokásainak jellemzőit.

Rendkívül fontos azt is látnunk, hogy ezeknek a jelenségeknek valójában kétféle rendszere létezik. Egyrészt a különböző tudományok, így az etnográfia és az antropológia is létrehozta, kialakította a cigányok megfigyeléséből származó rendszereit, másrészt azonban maguk a cigány közösségek is megfogalmazzák társadalmuk működése során ezeket a szabályrendszereket. Az pedig egy következő kérdés, hogy a kulturális alrendszerek – az öltözködés vagy táplálkozás, de a sort lehet folytatni a lakodalommal, a temetéssel, általában a közösség egyes embereihez vagy a közösség egészéhez kapcsolódó szokásrendszerrel – az ideológia szintjén mennyire kapnak etnikus magyarázatot és milyen mértékben maradnak meg a közösségre jellemzőnek gondolt keretek között. Vagyis az a kérdés, hogy mi kétegyháziak csinálunk valamit így vagy úgy, vagy mi kétegyházi cigányok, megkülönböztetve magunkat a parasztoktól tesszük ezt vagy azt, vagy általában mint cigányok cselekszünk ekként vagy akként, megkülönböztetve magukat általában a gázdsoktól.

A „cigányok szokásáról általában” nem jelent meg olyan számunkra vonzó etnográfiai konstrukció, amelyet jó szívvel idézhetnénk, ezért saját kutatásainkra, a békés megyei Kétegyháza oláh-cigányairól való ismereteinkre, mint konkrét terepmunkára hivatkozunk.

Az értékrend

A kétegyházi cigányok számára teljes mértékben ismert a róluk szóló paraszti előítéletrendszer. Eppen ezért a magukról küldött üzeneteik alapvetően abban a gondolkörben mozognak, amelyek a paraszti leszólásban, illetve vélekedésben összegezhetők. A cigányok legfőbb törekvése, hogy a rendes ember – az ember – attribútumait sorakoztatják fel, másfelől pedig a cigányságukat mintegy háttérbe szorítva, magyar állampolgári minőségüket, nemzetalkotó szerepüket hangsúlyozzák. A magukról alkotott kép végül is a negatív jelentéstartományba sorolható szövegekre adott pozitív válaszokból áll össze. A negatív jelentéstartományba tartozó szövegek mintegy negációjaként azoknak az elemeknek tételes felsorolása szerepel, amely velük szemben, mint elítélő megjegyzések fogalmazódnak meg. „Rendes ember” mivoltukat azzal magyarázzák, illetve azzal igazolják, hogy nem loptunk, nem voltunk börtönben, mi nem cigánymódra élünk, rendesen dolgozunk. A rendes ember másik alapismérve, hogy legyen önálló háza, legyenek jószágai, amivel függetlenségét is biztosíthatja. Az a rendes ember ugyanis, aki annyi tőkével rendelkezik, hogy képes bármikor lovat, autót vagy házat venni. A gyermeknevelés, a gyermekek öltöztetése és iskolába járatása szintén többször említődik. Megfigyelhető az is, hogy az ember értékmérője az ember teste maga, a jóltápláltság, a kövérség. A „derék ember” jelzi a vagyonosságot és a tehetőséget. A tisztelet megadása igen fontos összetevője a kultúra önmeghatározásának. Mint gyakran emlegetett elem, főképpen a kölcsönösséget akarja

kikényszeríteni a többségtől, azt ugyanis, hogy legalább olyan módon kapja meg a cigányember a tiszteletet, amilyen módon megadja ezt a parasztnak. A tisztelet megkövetelése ilyenformán a cigányság elismertetését is jelentené, amely az ember önbecsülésének és önértékelésének elengedhetetlen feltétele. Egyes családi és társadalmi ünnepeken, amelyek a cigányság tekintélyét, társadalmi egyenlőségét is hivatottak elérni, illetve az ember értékét kifejezni, gyakran találkozunk a többségnek szóló üzenetekkel.

A cigányok mellett számtalan olyan értéket fogalmaznak meg, amelyek elsősorban belső használatban működnek. Ezek érvényesítése révén érhető el – a falusiak elvárt beilleszkedésével szemben – a saját csoporthoz való tartozás erősítése, a belső kohézió elérése és szolidaritás megkövetelése. Egyik leggyakrabban hangoztatott értéknek a szolidaritás gondolatkörébe tartozó segítséget emelhetjük ki. Mintegy erkölcsi kényszerként fogalmazódott meg a másikon való segítség kötelessége. „Ha van 500 forintod, add a felét annak, aki hozzád fordul, majd az visszaadja neked; holnap te is kerülhetsz olyan helyzetbe, hogy rajtad segítsenek.” Sokszor nem is az számít, hogy mekkora a kölcsönadott vagy akár csak odaadott pénz, hanem az, hogy aki adja, az az üzletelésben és általában az életben mennyire szerencsés, hiszen a szerencse megosztható, illetve átruházható arra is, aki a pénzt a szerencsés embertől kapja. Ezzel összefüggésben említhető, hogy az emberek között az a belső hierarchia alakul ki, amelyben – a kortól függetlenül is – a legtöbb szerencsével rendelkező, a legügyesebb ember lehet a legtekintélyesebb. Az ügyesség elsősorban a vásári gyakorlatból vezethető le. Az ügyesség szinte minden más értéket meghaladó jelentőségű. Nem az számít, hogy végül is adott pillanatban ki milyen gazdag, hanem hogy potenciálisan az ügyessége és szerencséje révén mi várható el tőle, mire lesz képes. Az ügyes ember ugyanis akár 100 forinttal is képes nagy vásárt csinálni. Üzletelésen legkiváltképp a lóval való kereskedést, az autók adásvételét és az ingatlanok cseréjét, halmozását értik. Az ügyesség némileg úgy működik, mint a varázsmesékben a legkisebb hős esetében, aki nem testi erejével, hanem eszével, okosságával, vagy mint a bugyutának tűnő hős, szerencsésével és segítőkészségével éri el sikereit. Sokkal értékesebb az e tulajdonságokkal szerzett vagyon vagy gazdagság, amit hosszú, kitartó, önsanyargató munkával lehet elérni.

A kétegyházi oláh cigányok nem törekednek arra, hogy mindenáron nagy jövedelemhez jussanak, inkább jobban elviselik a rövid ideig tartó éhezést, minthogy nehéz és fáradtságos munkát végezzenek. A szerencse és ügyesség elvének központi szerepe megóvja a cigányokat attól, hogy időnkénti veszteségeiket tragikusan éljék meg. Ha akár állatállományukban, akár valami ingóságukban kár éri őket, nem esnek kétségbe, inkább egy legyintéssel túlteszik magukat rajta, mondván, megtörtént, azt megváltoztatni nem lehet, ahogy jött, úgy elment, majd szerencsénk és ügyességünk folytán ezt visszaszerezünk. A gyerekeket például messze nem korlátozzák úgy, mint a parasztok. Egy ötéves gyerek öt perc alatt szétszedheti frissen kapott ajándékát. A tulajdon polgári értelemben vett biztonság, a jog által való körülbástyázása irreleváns kategória számukra. Több családról tudjuk, akik házakat és autókat birtokolnak, hogy azok közül talán több az, amit nem írtattak át a telekkönyvbe, vagy a forgalmi engedélybe. Attól, hogy ezt megvásárolták, maguknak tekintik, s állnak elébe bármilyen későbbi jogi bonyodalomnak. Többen vezetnek gépkocsit úgy, hogy nincs jogosítványuk. A jogosítvány megszerzését a nyolc általános iskola végzettségéhez kötik, s többen nem rendelkeznek ezzel, ugyanakkor az autóra szükségük van mozgékonyosságuk érdekében. Minden alkalommal, amikor jogosítvány nélkül vagy ittasan ülnek az autóba, világosan felméri az ezzel járó lehetséges következményeket, legyen az akár pénzbüntetés, akár börtön ítélet. Ebben a megközelítésben a börtön egy lehetséges átmeneti terepe az életnek, amelyben az emberi boldogság és önmegvalósítás ugyanúgy megtalálható, mint máshol.

A jogkövetkezményeket a bosszúállás vagy a bosszúra felesküvés pillanatában is racionálisan végiggondolják. Nagyobb veszteség ugyanis az, ha valaki a hozzátartozója halála vagy jelentős megsértése esetén lelkét hosszán tartó nyugtalanságban tartja, vagy a halott

békéjét nem teremti meg, mint a bosszúért lehúzott tíz év, A bosszúnak és az átoknak kifelé a csoporton kívül a többség irányába van egy fenyegető, megrettentő jellege, ezzel próbálnak a másik félnél engedményeket elérni, illetve ezzel próbálják a másik felet önmérsékletre készíteni.

Miként a bosszút a tételes jogon kívüli jogos megoldásnak tartják, úgy a házassági kapcsolatban is igyekeznek saját törvényeik szerint, az előírások elutasításával élni. A házasságok szentesítése alapvetően a közösségen belül történik, s a mai napig ritka, hogy polgári esküvőt tartsanak, vagy ezt követően egyházi szentesítést kérjenek. Részben gyakori, hogy a házassági kapcsolatba lépők még fiatalok, s ilyenformán nem is remélhetnék, hogy a polgári házasságot számukra engedélyezik. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a családi kapcsolatok és maga a család ne lenne merev, „konzervatív” intézmény körükben. A házassági rítusok szabályozott rendje szerint ugyanakkor az egyénnek nagyobb szabadsága van, mint a paraszti társadalomban. Ha ugyanis a kéretés során a leendő férjnek leendő apósa nemet mond, az a kiszemelt leányt elszóktetheti és rövid idő után, különösen, hogyha első gyermekük megszületik, megbocsájtásra talál. Vagyis a szülő – az apa fia fölötti, az anya leánya fölötti – hatalma lényegében a házasságig tart. Ugyanakkor a nagyszülőknek unokáik fölött hasonló rendelkező hatalma alakult ki, mint gyermekeik fölött, azonban természetesen azok fölött is csak a házasságkötés koráig. Ez a többgenerációs gondoskodás, illetve annak elfogadása a családi kapcsolatok, és ebből következően az összetartozás és gondoskodás erősebb körét jelöli ki, mint az a parasztnál tapasztalható.

A különböző tisztasági rítusok előírása és betartása szintén etnikus jelzőként működik a kétegyházi oláh cigányok körében, amely őket egyaránt megkülönbözteti a gádzsóktól és a romungróktól. Így például a nőknek kötelező a fejkendő viselete, idegen férfiak előtt tilos a meztelen kar vagy váll kimutatása, vagy akár a szoptatás. Mai napig mereven vigyáznak arra, hogy a nők száradó alsóruháját még a család férfitagjai se lássák.

A kétegyházi oláh cigányok körében megfogalmazódott álláspont azt mondja, hogy a cigány kultúra lényege az ember értékének és emelkedő társadalmi státuszának látható kifejezése, vagyis éppen a szegénység kultúrájának meghaladásával próbálják meg kiharcolni a nem cigányokkal szemben a társadalmi egyenlőséget. Ennek során olyan ünnepeket dolgoznak ki, illetve a meglévő ünnepek olyan hangsúlyt kapnak, hogy látszódjék a tehetőség és a sikeresség. A lakodalom, a keresztelő vagy akár a gyermek iskolai ballagása, esetleg a születésnap teremt olyan alkalmat, amikor a rokonság egészét hívják meg. A szeptemberi csatkai Mária búcsún való megjelenés olyan alkalom, amit egyfelől romák szokásként tartanak nyilván, másfelől hangsúlyozzák az ünneplés keretei között egymás megtisztelésének fontosságát. Az utóbbi évtizedekben bontakozik ki a szintén romák szokásnak tekintett virrasztás, gyász és temetés szokáskörébe illeszkedő kriptaállítás előírása.

Ez az új típusú roma kultúra természetesen táplálkozik a korábbi hagyományokból, is, de alapvetően olyan új konstrukciós folyamatnak tarthatjuk, amelyben újrakonfigurálódik, illetve megteremtődik a roma kultúra. Tagadhatatlan, hogy e roma kultúrakép a szegénységet etnicizáló roma csoportok körében is mintaadóvá válik, és anyagi erőforrások hiányától függetlenül is megpróbálnak alkalmazkodni e kulturális célrendszerhez. Ezek jegyében adjuk meg két ünnep, illetve szokás rövid leírását, esettanulmányát.

A csatkai búcsú esettanulmánya

A búcsújárás, mint többnapos esemény elemzését egy összehasonlító kultúravizsgálat tükrében érdemes megtenni az 1993-as csatkai búcsú konkrét megvalósulása alapján. A búcsún megjelenő két kulturális viselkedés valójában két különböző etnikus magatartásformát is jelent. Egyik oldalon a cigányság – azon belül is különösen az oláh cigányok – kulturális gyakorlata áll, a másik oldalon pedig a hagyományosan búcsújáró paraszti zará-

dokló közösségek megoldásai szembesülnek. A búcsúkat szervező és felügyelő egyházak értékrendjükben alapvetően az utóbbi csoportot részesítik előnyben. A fentebb jelzett kategóriák alapvetően a búcsú leírásának legfontosabb keretei lesznek. A búcsú helyszíne mint kulturális tér is alapvetően ennek mentén tagolható, valamint a búcsú napjain gyakorolt szokások és cselekmények is e köré szervezhetők. A parasztek kulturális megmozdulásának ténye sokkal egyszerűbben és rövidebben leírható, mint a cigányoké. A parasztek számára a búcsú helye alapvetően az a szent tér, ahol a völgyben meghúzódik a szent kápolna, a szabadtéri tábortemplom, ahol a Mária-szobrok és a gyógyítóknak ítélt forrás található. A szent idő számukra főleg az egyház hivatalos miséit, imaóráit, a gyóntatást jelenti, s másodsorban a kiscsoportos áhitatos órákat, rózsafüzér-társulatok imádkozásait. A paraszti imádkozó csoportok főleg autóbusszokkal, mintegy „prosenciával” érkeztek, feszülettel, lobogókkal felszerelve, hol a kántor, hol a rózsafüzér-társulati titokanya vezetésével. Az érkezők elsősorban idős emberek, főleg asszonyok voltak. Szinte csak a szentnek tartott helyszíneket látogatták.

A cigányok számára a búcsú intézményrendszerének használata sokkal összetettebb és differenciáltabb volt. Eleve hosszabb időre érkeztek, mint a parasztek, s nem annyira kiscsoportos szervezésben, mint inkább családi összefogásban, főleg személyautókkal keltek útra. Korösszetételük is jóval változatosabb volt, hiszen a kisgyermektől kezdve az aggastyánokig minden korosztályt megtalálhattunk. A részvétel alapegysége a család, illetve a rokonság volt. Legfőbb táborozási helyül a búcsú világi helyszínét választották. Az egyház számára elsődleges vallásgyakorlás számukra időben korlátozott volt, noha természetesen látogatásuk egyik alapindítéka egy sajátosan értelmezett, az egyháztól független szent cél. A vallásgyakorlás mind az egyházi, mind a paraszti népi vallásgyakorlással nehezen leírható. A búcsún megjelent cigányok nemigen éltek az egyház miseszolgáltatásával, a gyóntatással, és nem éltek az ájtatoskodás, éneklés formáival sem. Megérkezésükkor azonban első útjuk a gyertyaárusokhoz vezetett, ahol anyagi tehetőségüktől függően és reprezentációs szándékuk függvényében kisebb-nagyobb gyertyákat vásároltak, amellyel a Szent-völgybe ballagtak. Először a kápolnába mentek a „Szűz Anyához”. Több komoly beteg térden csúszva haladt például az oltárig, többen virágokat is elhelyeztek az oltárknál, és népszerű gyakorlat volt az is, hogy egyik-másik Mária-szobor vagy kép előtt fényképezkedtek. A kápolnából kijövet a Mária-szobroknál gyertyát gyújtottak, imádkoztak, szinte mindenki fölkereste a forráskutat, ahol legalább arcukat megmosták, de több olyan képet lehetett látni, amikor asszonyok gyermeküket félmeztelenre vetkőztetve mosdatták. A forrásból vizet vettek, s azt hazavitték. A cigányok számára a búcsú világi helye legalább akkora fontossággal bír, mint a szenthely. Autóikkal azon a réten parkoltak, ahol a lacikonyhás és italos sátrakat verték fel a kereskedők. A más cigánycsoportokkal való találkozásnak, együttlétnek és mulatozásnak, a másnap reggelig tartó vigasságnak ez volt a helyszíne. A cigányok számára a búcsú tehát társas összejövetelt, az ismerősökkel és távoli rokonokkal való találkozást is jelentette, amelyen számtalan olyan rituális előírást gyakoroltak, amely az ember értékmérőjét és önbecsülését jelenti. Előírásként értelmezték, hogy a búcsúban pénzt kell költeni, komoly összegekkel kell érkezni, hogy másokat meg lehessen vendégelni. Szégyennek számított volna, ha valaki batyuból étkezik, s nincs annyi pénze, hogy rendesen egyen és igyon. A lányok és asszonyok az öltözetükkel és megjelenésükkel, a magukra aggatott ékszerekkel a tehetőséget, a jólétet próbálták szimbolizálni. A lányok feldíszítése és státuszának illetően dokumentálása előkészíti a lehetséges „leányvásárlásokat” is. A világi együttlét fontos eleme a mulatság, a közös tánc és ének alkalmainak megteremtése is.

D4/6

Hagyományos mesterségek

A cigányság történetéhez általában, és így a rájuk jellemző vagy annak tartott megélhetési módokhoz, foglalkozásokhoz, mesterségekhez is rengeteg romantikus képzet tapad. Hagyományos mesterség helyett például gyakran szokták használni az „ősi mesterség” kifejezést, ezzel is azt sugallva, mintha a legtávolabbi múltból, netán az indiai őshazából magukkal hozott, ősi kulturális sajátosságokat hordozó, illetve azokkal összhangot teremtő, évszázadok óta apáról fiúra öröklődő, a körülmények változásával is dacoló, szívósan megőrzött foglalkozásokról lenne szó. Holott a cigányok megélhetési viszonyait és ezek változásait Európába érkezésüktől kezdve elsősorban a befogadó társadalmak kínálta lehetőségek határozták meg. Nem véletlen, hogy Nyugat-Európa a 15. századi bevándorlásuktól kezdve sokkal ellenségesebb és elutasítóbb volt a cigányokkal szemben, mint a Kelet-Közép-Európa térség államai. Nyugaton ugyanis a társadalmi szerkezet és a munkamegosztás által megkívánt funkciók összhangja lényegesen nagyobb volt, és így kevés lehetőség kínálkozott a máshonnan bevándorló, idegen etnikumú, eltérő kultúrájú csoportok számára.

Kelet-Közép-Európában viszont a feudalisztikus, majd a kapitalizálódó munkamegosztásnak is számos olyan „pórusa” keletkezett, amelyet a társadalom alapvető szerkezeti elemei nem, vagy nem kellő mértékben voltak képesek betölteni. Mindenekelőtt a kereskedelemben, a szórakoztatásban és a kézművesség többnyire idényjellegű, szétszórt és ritka igényeket kielégítő területein akadtak szép számmal olyan, a társadalom és a gazdaság működése szempontjából szükséges, de stabil egzisztenciát nem biztosító feladatok, amelyek a társadalomhoz csak marginálisan kapcsolódó, gyakran etnikailag is elkülönülő csoportokra maradtak. Így alakult ki Magyarországon is azoknak a tevékenységeknek a köre, amelyekre hosszabb-rövidebb időn át az átlagosnál nagyobb mértékben vagy elsősorban cigányok specializálódtak. Ezeket nevezzük ma hagyományos mesterségeknek, függetlenül attól, hogy mikor milyen jellegű és színvonalú megélhetést és mekkora társadalmi megbecsültséget biztosítottak, és mely időszakokban milyen okok vezettek az el-sorvadásukhoz.

A 19. század előtti forrásokban felbukkanó cigány mesterségek elsősorban két fő tevékenységi körhöz kapcsolódnak. Az egyiket a fémművesség különböző változatai (kovácsmunkák, csengőöntés, kolompkészítés stb.), a másikat a szórakoztatás különböző formái (vásári szórakoztatás, muzsikálás stb.) alkották.

A fémmunkák közül különösen jelentős szerepet játszott a cigányok megélhetésében a kovács mesterség. Korábban elsősorban mint fegyverkovácsok, később főként mint falusi és szegkovácsok tevékenykedtek. Az 1782. évi népszámlálás idején a cigány családfők nagyobbik fele kovács- és szegkovács-munkákból tartotta fenn magát. Ez azonban az esetek túlnyomó többségében nem jelentett elismert társadalmi státust, stabil egzisztenciát. A céhekbe nem engedték be őket, helyzetük, életkörülményeik csak kivételes esetekben nyitották meg számukra a szakmai elmélyülés és ezzel együtt a nagyobb megbecsülés, a biztosabb megélhetés útját. A hasonló tevékenységet űző cigányok és nem cigányok többsége közötti különbséget jól érzékelteti Rupp Kálmán: „...a magyarországi cigányság életében generációk hosszú során át hiányzott a viszonylag stabil tárgyi környezet. A társadalom többi csoportjánál viszont vagy az őstermeléshez, vagy az abból kiváló kézműves, ipari tevékenységhez kapcsolódó tárgyi világ lehetőséget adott az ismeretek, eljárások akkumulációjára, fokozatos átalakítására, fejlesztésére.”

Magyarországon hosszú ideig a muzsikálás sem biztosított jobb integrálódási lehetőséget, nagyobb társadalmi megbecsültséget a cigányoknak. A közvélekedés talán a muzsikálást tekinti a legjellegzetesebb ősi cigánymesterségnek. Ehhez a foglalkozáshoz kapcsolódik a legtöbb mítosz. Sokan gondolták és gondolják úgy, hogy a cigányok zene iránti

fogékonysága és tehetsége a távoli múltban, az ősi kultúrában gyökeredzik, és hogy ős-idők óta egyik meghatározó forrása a megélhetésüknek. Az igazság azonban az, hogy Magyarországon a 18. század második feléig a muzsikálás a cigányok megélhetésében nem játszott igazán jelentős szerepet. (Az 1770-es években végrehajtott három egymást követő összeírás adatai szerint például Baranya megyében a cigányok közel egyharmada élt kovácsmunkákból, és csak 2–3 százaléka muzsikálásból. Az 1782. évi statisztika összesen 1582 cigány zenésztől tud Magyarországon.) E két mesterség cigányokra jellemző változatainak akkori társadalmi megítéléséről pedig a Mária Terézia-féle rendelet egyik passzusa ad kétségtelenül egyoldalú, de így is tanulságos képet „Bizonyos azonban, hogy kovácsi mesterségnek és muzsikálásnak czime alatt sok cigány életének nagyobb részét vesztí bujdosva, mire nézve a Föld népének hasznára kovácsi mesterségnek űzésében egyedül az olyanok tartassanak meg, kiknek mesterségeket jól értőknek, miv-hellyek, szükséges szerszámok, és házok a többi lakosok házainak sorjában vagyon. Ellenben ezek cselédyének se engedtessek az röstös heverés, hanem dologra szorétassanak, és e szerént regulára vonyattassanak a muzsikáló cigányok is.”

A sors iróniája, hogy a Habsburg-uralkodók jószándékú, de életidegen, a hagyományok erőszakos felszámolására törekvő és éppen ezért eleve kudarcra ítélt rendelkezéseivel nagyjából egyidőben erősödtek föl azok a társadalmi folyamatok, amelyek aztán bizonyították, hogy a két foglalkozás (kovácsmesterség, muzsikálás) hagyományaira építve is lehetséges a növekvő integrálódás, sőt esetenként a társadalmi felemelkedés is.

A muzsikálás terén különösen jelentős fordulat következett be. Sárosi Bálintot idézzük: „Kétségtelen, hogy a cigányoknak a szórakoztató zenénkben való hatalomrajutását nagyban elősegítette a társadalomnak a szórakoztatók iránt tanúsított lenéző, elitelő magatartása. Ami a társadalom kereteibe szorosabban beletartozók számára megalázkodásnak, lecsúzásnak számított, az ő viszonyaik között éppen a társadalomba való bejutás, az érvényesülés legjobb útját jelentette. A 18. század végére a cigány bandák első sikeres megszólalásával valóban eljutottak odáig, hogy a cigányfoglalkozások között (az addigi kovácsmesterséggel szemben) a zenélés lett a legrangosabb, a cigányok számára is legvonzóbb foglalkozás.”

A 19. század első felében a nemzeti öntudatra ébredést szolgáló verbunkos zene népszerűsítésével a cigány zenészek legjobbjai addig nem remélt megbecsülést és társadalmi rangot vívtak ki maguknak, és ennél is sokkal többen jutottak tisztességes megélhetéshez. Noha a század második felében a legkiválóbb muzsikusok pozíciója, funkciója, megítélése is valamelyest romlott, és az alkalmi falusi zenészekről a nagyhírű, külföldön is keresett bandák tagjaiig terjedő skálán maga a cigány zenész társadalom is nagyon erősen differenciálódott, a cigányok továbbra is ezen a területen mondhatták magukénak a legsikeresebb karrierket. Az 1893-as összeírás csaknem 17 ezer zenész cigányt regisztrált.

A 18. század végi kovácsok és szegkovácsok leszármazottai a 19. század folyamán elmagyarosodtak. Ez is jelzi növekvő integrációjukat. Az 1893. évi cigányösszeírás idején 13 ezer cigány kovácsot írtak össze. Ez családtagokkal együtt 60 ezer embert jelent, az akkori cigányságnak több mint ötödét. Abban az időben az ország összes kovácsainak 23 százaléka volt cigány. „Városokban sokat perlekedtek ellenük a céhbeli kovácsok – írja Hermánn Antal -, de falun, főleg szegényebb vidékeken egyelőre alig volnának pótolhatók. Sok helyen a községnek szerződéses, kommercialis kovácsai és a községi kovácsházban laknak.” A szegkovácsok – olvashatjuk Kemény István tanulmányában – korábban a fa-hajókhoz készítették a szögeket. Később, a Kiegyezés után a nagy vasútépítések adtak nekik munkát.

1893-ban 1660 szegkovácsot írtak össze az országban, ami családtagokkal együtt 8000 embert jelent. A különböző fémmunkákkal foglalkozók közül 1893-ban igen jelentős volt még az űstkészítők és űstfoltozók száma, összesen kétezren űsték ezt a mesterséget. S ha lényegesen kisebb számban, de találtak a cigányok között rézműveseket, lakatosokat,

kolomp-, csengő- és fúrókészítőket is. Az 1893-as összeírás eredményeiből az is kiderül, hogy a 19. század folyamán a jelentős múltra visszatekintő fémmunkák és muzsikálás mellett számos további mesterség vált jellegzetes cigány foglalkozássá. Ebben a folyamatban fontos szerepet játszott a paraszti árutermelés megerősödése és általában a paraszti polgárosodás kibontakozása. Ennek kapcsán az erősen differenciálódó társadalmi munkamegosztásban a cigányok egyre nagyobb mértékben szakosodtak olyan eszközök elkészítésére, és olyan szolgáltatások ellátására, amelyekről korábban az önellátó parasztgazdaságok maguk gondoskodtak. Ide sorolhatók a különböző famunkák (teknő-, fakanál- és orsó-készítés), amivel 1893-ban együttvéve közel 6000-en foglalkoztak, a nádból, vesszőből készült használati eszközök (1893-ban több, mint 1000 seprűkészítőt, és közel 1000 kosárfonót írtak össze), a meszelőkötés, madzagkészítés, kötélverés, ami együttvéve 4000-nél több embernek biztosított kisebb-nagyobb jövedelmet és a rostakészítés (művelőinek száma a cigányok között megközelítette a 800-at).

A múlt század folyamán, különösen a szegényebb vidékeken, jelentős szerephez jutottak a cigányok a falusi építkezések építőanyag-ellátásában, illetve az egyszerűbb építkezési és karbantartási munkák elvégzésében. Erdei Ferenc – többek között – a tapasztókat, a téglá- és vályogvetőket olyan tanulatlan parasztiparosoknak tartja, akik „a mesterség tudományát nem tanulják előírt inas- és segédvekben, vizsgát sem tesznek soha, hanem éppen úgy, mint a mezőgazda a földművelést, hagyományból és gyakorlatból tanulják meg. (...) Az ilyen iparoskodó parasztok rendszerint földtelen munkások, akik hajlamuknak vagy képességüknek vagy éppen az alkalomnak megfelelően kitanulják a mesterséget, megszerzik, ellesik a tudományt és mint jobb megélhetést biztosító munkát folytatják.” A cigányok viszonylagos integrálódásának volt a jele, hogy növekvő számban töltöttek be ilyen szerepet. Az 1893-as összeírás 5667 vályogvetőt, 5298 tapasztó- és sármunkást, valamint 4000 téglá- és cserépetgetőt regisztrált.

Az ún. cigány mesterségek számának gyarapodásához hozzájárultak a múlt századi bevándorlási hullámok. Az évszázadok óta itt élő és legkésőbb a 19. század folyamán elmagyarosodó cigányokhoz frissen ideérkezett cigány anyanyelvű oláh-cigány és román anyanyelvű beás cigányok csatlakoztak. Az oláh-cigányok a törzsi megoszlás maradványait őrző elkülönülő csoportokat alkottak, amelyek a csoportfoglalkozásra utaló elnevezésekkel *-lovára* (lókupec), *colara* (szőnyegkereskedő), *khelderasa* (üstfoltozó) stb. – különböztették meg magukat egymástól. Ezek az elnevezések nem feltétlenül jelentettek konkrét foglalkozást, de többnyire nem is voltak teljesen függetlenek az egyes csoportokra jellemző foglalkozási hagyományoktól, illetve az egyes csoportok közötti munkamegosztástól. Az üstfoltozók túlnyomó többsége például valóban a magukat khelderasnak vallók közül került ki, és 1893-ban a nagyobb részük még vándoréletmódot folytatott. A kereskedéssel általában és ezen belül a disznó- és lókereskedéssel is elsősorban az oláh-cigányok foglalkoztak. (1893-ban 5500, a kereskedés különböző ágaival foglalkozó cigányt, köztük 1600 lókereskedőt írtak össze.) Hozzá kell azonban tenni, hogy az esetek többségében a kézműves foglalkozást űzők is kereskedtek, hiszen az általuk készített használati tárgyakat sajátos házaló cserekereskedelem formájában többnyire maguk értékesítették.

Famunkákra elsősorban a román anyanyelvű beás cigányok specializálódtak. 19. századi bevándorlásuk nyomán a déli megyékben a famunkából élő cigányok aránya száz év alatt néhány százalékról 20-25 százalékra emelkedett. Természetesen mindig jelentős különbségek mutatkoztak a tekintetben, hogy az ún. cigány mesterségek, illetve azok különböző változatai milyen megélhetést, milyen életformát, milyen társadalmi pozíciót biztosítottak. A cigány mesterségeket űzők többségére azonban érvényes volt, amit a cigány iparosokról olvashatunk az 1893-as összeírás eredményeit összegező tanulmányban: „A cigányok ipari foglalkozása általában különbözik attól, a mit közönségesen rendes iparnak, mesterségnek, kézművességnek szoktak nevezni. (...) A cigány elég alkalmas az ipari foglalkozásra. (...) Bármilyen primitív szerszámmal tud bánni, bármilyen anyagot értékesíteni. (...)”

Megelégszik kevés haszonnal, házalva maga árusítja termékeit. Így elteng oly helyzetben és körülmények közt is, hol a rendes iparos nem volna képes megélni (...) Maga is kevés igényű lévén, valahogy ki bírja elégíteni bizonyos vidékek és rétegek szerény ipari szükségleteit.” Hozzátehetjük: akármi képezte is a múltban a cigányok megélhetésének alapját, jövedelmük gyakorlatilag sohasem származott egyetlen forrásból. A muzsikus cigányok elitjétől, néhány, a hagyományos mesterséget különösen magas szinten űző, és ezáltal kivételes helyzetbe kerülő iparostól eltekintve a hagyományos mesterség nem biztosította a család teljes megélhetését. Általában mindenütt kialakult az egymást kiegészítő jövedelemforrások bizonyos rendszere. Mégis ritka volt a tevékenységek szabályos váltakozása, az évenként visszatérő garantált periódusosság. A hagyományos mesterség szerepét előtérbe toló szerencsésebb, és dekonjunktúrát hozó nehezebb időszakok váltották egymást.

A 20. században azután a modernizáció, a társadalmi-politikai változások vagy éppen a hatóságok szigora a hagyományos mesterségek túlnyomó részét végképp elsorvasztotta vagy hanyatlásra kárhoztatta. Mégis akadnak olyan cigány csoportok, amelyek úgy tudtak – akár többször is – foglalkozást váltani, hogy az a hagyományokra építve, és azokat megújítva biztosítja boldogulásukat. Elég példaképpen a mai cigány kereskedőkre vagy a többszörösen műfajt váltott muzsikusokra utalni.

D4/7

Munka és munkanélküliség

A 19. század második felében és a 20. század első felében az ország iparosodása a régi roma mesterségek és iparágak háttérbe szorításával egész népcsoportokat tett foglalkozás nélkülivé. A két háború között a régi foglalkozások eltűnése rohamossá vált. 1945 után ez a folyamat folytatódott: ekkor következett be a cigány zenészek nagy többségének proletarizálódása, a ló- és disznókereskedés eltűnése, és háttérbe szorult a vályogvetés is.

Az ötvenes évek második felében ellentétes folyamat kezdődött, amely a hatvanas és a hetvenes években bontakozott ki, és még a nyolcvanas évek első felében sem ért véget. Az ország erőltetett iparosítása a budapesti iparvidéken, az északi régióban és a Dunántúlon teljes foglalkoztatottságot, majd munkaerőhiányt, és ezek nyomán a romák foglalkoztatottságának rohamos növekedését eredményezte. Az 1971-es kutatás idején a 15–59 éves roma férfiak 85,2 százaléka volt aktív kereső, 0,5 százaléka tanuló, és 14,3 százaléka inaktív kereső vagy eltartott, míg a teljes lakosságnál az aktív keresők aránya 87,7 százalék volt, a tanulóké 8,2 százalék, az inaktív keresőké és az eltartottaké 4,1 százalék.

A nőknél más volt a helyzet. A teljes népességnél a 15–54 éves nők 64 százaléka, a roma nők 30 százaléka volt aktív kereső. Ez a különbség elsősorban a nagyobb roma gyerek-szám következménye volt.

A nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején a romák többsége kiszorult a munkaerőpiacról. 1993 végén a 15–59 éves férfiaknál a foglalkoztatottak aránya a teljes népességben 64, a roma népességben 29 százalék volt. A nőknél még nagyobb a különbség: 1993 végén a magyarországi 15–54 éves nők 66 százaléka, a roma nők 15 százaléka volt foglalkoztatott.

A foglalkoztatottság csökkenése egyfelől a munkanélküliek, másfelől az inaktívak számának és arányának növekedésével járt együtt. Magyarországon a regisztrált munkanélküliség az 1993–94-es kutatás idején igen nagy volt: a munkanélküliek átlagos száma 1993 októbere és 1994 januárja között 640 ezer volt. A regisztrált munkanélküliek száma 1990 végéig 100 ezer alatt volt, 1993 februárjában 703 ezer fővel érte el a tetőpontot. Azóta lassan csökken: 1995-ben 496 ezer volt, 1996-ban 478 ezer. Valójában nem a munkanélküliek száma csökkent, hanem csupán a regisztrált munkanélkülieké. Az ellátásra nem jogosult munkanélküliek egy része ugyanis nem látja annak értelmét, hogy regisztráltassa magát.

1993 végén kereken 57 ezer volt a roma munkanélküliek száma: az országban nyilvántartott munkanélküliek 8,9 százaléka volt roma. Az 57 ezerből 37 ezer volt férfi, az országban 1993 végén található 386 ezer regisztrált munkanélküli férfi 9,6 százaléka, 20 ezer volt nő, az országban található 254 ezer regisztrált munkanélküli nő 7,9 százaléka.

A munkanélküliségi ráták számításának egyik módja a regisztrált munkanélküliek számát viszonyítja a gazdaságilag aktív népességhez, vagyis a foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttes számához. Ez a regisztrált munkanélküliségi ráta 1993 végén a nem romáknál 12,84 százalék, a romáknál 49,68 százalék volt. Budapesten ennél jobbak (a nem romáknál 8,1, a romáknál 31,8), a községekben rosszabbak az arányok. A legrosszabbak a munkanélküliségi ráták a keleti és az északi régióban: a nem romáknál 17, a romáknál 59 százalék.

A munkanélküliségi ráták számításának másik módja az ILO definícióját követi. E definíció szerint munkanélkülinek az tekintendő, aki a megkérdezés előtti héten nem végzett legalább egy órányi jövedelembiztosító munkát, a megkérdezés előtt négy héten át aktívan keresett munkát, és ha munkát találna, két héten belül munkába tudna állni. Könnyen belátható, hogy ez a definíció a romák esetében alig használható. Álljanak itt mégis az ILO-definíció szerinti munkanélküliségi ráták az 1993. év végi ELAR munkaerő felvétel alapján. A nem cigányok munkanélküliségi rátája 11,08, a passzív munkanélküliekkel vagyis azokkal együtt, akik szeretnének dolgozni, de már nem is remélik, hogy

munkát találnak 13,15; a cigányok munkanélküliségi rátája 37,91, a passzív munkanélküliekkel együtt 48,19.

Tudjuk viszont, hogy az inaktív személyek egy része valójában munkanélküli. Ez a megállapítás nem csak a romákra, hanem az ország egész lakosságára is érvényes. Az aktív keresők száma 1982-ben még 5 millió volt (a foglalkoztatott nyugdíjasokkal együtt öt és félmillió), 1995-ben már csak 3 636 000 (a foglalkoztatott nyugdíjasokkal együtt 4 millió). Az 1 365 000-es különbözetből 1995-ben 520 000 volt regisztrált munkanélküli, 100 000 passzív munkanélküli, a többi pedig inaktív.

A korábban aktív személyek egy része az évek során közvetlenül vált inaktívvá; a munkanélküliség elől a nyugdíjaztatás valamilyen formájába menekült. Ebből a szempontból jellemző adat, hogy csak a rokkantnyugdíjasok száma 1989 és 1995 között 500 000-ról 700 000-re emelkedett. A korábbi aktív keresők egy másik része a munkanélküli járandóság és jövedelem pótló támogatás lejárta után megszakította kapcsolatát a munkaerő-szolgálattal és kikerült a nyilvántartásból. A korábbi aktív keresők harmadik része nem közvetlenül, hanem valamilyen átmenet után vált inaktívvá: gyesre, gyedre ment, és ennek lejárta után már nem tudott vagy nem akart elhelyezkedni; munkanélkülivé vált, és a munkanélküli járadék lejárta után került az inaktív kategóriába. A korábbi aktív keresők negyedik része úgy vált inaktívvá, hogy munkahelyének elvesztése után a feketegazdaságba ment dolgozni. Ezek természetesen valójában nem inaktívak, hanem aktív keresők, de mivel nincsenek bejelentve, a hivatalos statisztikában nem a foglalkoztatottak között szerepelnek.

Említsük végül azokat a fiatalokat, akik a hatvanas és hetvenes években bizonyosan el tudtak volna helyezkedni, de a mai viszonyok között reményük sem lehet arra, hogy munkát találjanak és ezért nem is jelentkeznek a munkaerő-szolgálatnál.

1993 végén 58 ezer volt a foglalkoztatott romák és 57 ezer a munkanélküli romák száma. Az inaktív romák száma ugyanakkor 151 ezer volt, csaknem háromszor annyi, mint a munkanélkülieké. A 15–74 éves roma népesség 56,5 százaléka volt inaktív, míg a nem cigányoknál az inaktívak aránya 44 százalék. A férfiaknál természetesen mások az arányok. A foglalkoztatott férfiak száma kereken 37 ezer, ugyanannyi a nyilvántartott munkanélkülieké, az inaktívaké 55 ezer, vagyis az inaktívaknak a 15–74 évesekhez viszonyított aránya 42 százalék, míg a nem romáknál 36 százalék.

A nőknél jóval nagyobb a különbség. A 15–74 éves roma nők száma kereken 136 ezer, ebből inaktív 95 ezer, vagyis 70 százalék (a foglalkoztatottak száma 21 ezer, a munkanélkülieké 20 ezer), míg a nem roma nőknél az inaktívak aránya 52 százalék. A nők inaktivitási arányainál figyelembe kell venni, hogy a romáknál sok a gyerek.

Az okokat keresve, elsőnek az iskolázottságban való elmaradást kell megjelölnünk. 1986 előtt a nyolc osztály elvégzése használt az elhelyezkedésben: ma már nem elég a nyolc osztály és a szakmunkásképző elvégzése sem.

A második ok: a romák többségének lakóhelye. A községekben jóval nagyobb a munkanélküliek aránya, mint a városokban, és különösen nagy az aprófalvakban: láttuk, hogy a romák 60 százaléka lakik községekben és 40 százalékuk aprófalvakban. A Dunántúlon és a budapesti iparvidéken jóval kisebb a munkanélküliek aránya, az északi, a keleti és az alföldi régiókban sokkal nagyobb; láttuk, hogy a romák 56 százaléka ebben a három régióban lakik.

A harmadik ok: a romák elsősorban azokban az iparágakban találtak munkát, amelyek azután gyorsan tönkrementek. Példának említjük, hogy 1993-ban az építőiparban a munkanélküliségi ráta az országos átlagnak csaknem duplája volt, márpedig 1971-ben a foglalkoztatott romák 26 százaléka az építőiparban, illetve építkezéseken dolgozott. Számuk akkor 25 ezer volt és az építőipar dolgozóinak 10 százalékát képezték.

A három említett ok együttesen sem ad teljes magyarázatot a roma munkanélküliség jelenlegi mértékére. Negyedik oknak a diszkriminációt kell megjelölnünk, de ennek hatását mérni nem tudjuk.

A fentiekben vázolt válságos helyzetet enyhíti a láthatatlan gazdaság hatása. Már említettük, hogy a roma munkanélküliek és inaktívak egy része a szürke és a feketegazdaságban dolgozik, és bizonyos, hogy a roma családok megélhetésében a láthatatlan jövedelmek jelentékeny szerepet játszanak.

A nem regisztrált tevékenységek a gazdaság valamennyi ágazatában megtalálhatók. Elsőnek a mezőgazdaságot említjük, és vele együtt az erdészetet, a vadászatot, halászatot, horgászást és a gyűjtögetést. A vadászatot, halászatot, horgászást a cigányok többnyire engedély nélkül végzik, így regisztrálásukra nem is kerülhet sor. Vadak, halak értékesítéséből egyes cigány családok viszonylag jelentős jövedelemhez jutnak, másoknál ezek a tevékenységek a túlélés érdekében folynak. A vadászathoz sorolhatók a pézsmapatkányok, hörcsögök, prémes állatok gyűjtése és eladása. Ebből is származhat nagyobb, de gyakoribb a kisebb jövedelem. Őstermelői tevékenység a gyűjtögetés is, elsősorban a csigák, rákok, kagylók, gyógynövények gyűjtése. Ezekre is igaz, hogy egyes esetekben nagyobb, más esetekben kisebb bevételeket hoznak.

A beások a század elején teljes egészében az erdőből éltek; a fa feldolgozásából, fatárgyak készítéséből és eladásából. A két háború között kezdtek áttérni a mezőgazdaságra, ekkor még úgy, hogy megélhetésükben nagyobb szerepet játszott az erdő és kisebb szerep jutott a földnek. A második világháború után megélhetésüknek már a fele származott a mezőgazdaságból, a másik felében azonban háttérbe szorult az erdő és előtérbe került a bányászat és az ipar.

Szerepet játszik az erdő a romungrók és az oláh cigányok megélhetésében is, legalább a tüzelőt illetően. Ami pedig a mezőgazdaságot illeti, régebben a mezőgazdaságból élt a romungrók és az oláh cigányok negyede. A mezőgazdaság ma is nagy szerepet játszik mindhárom cigány etnikum életében. Formája majdnem mindig a parasztnál végzett rövidebb vagy hosszabb ideiglenes bérmunka, amelyet sem ők, sem a parasztnak nem jelentenek be. E helyen kell említeni az aratás, betakarítás után végzett böngészést is. Bérmunkán kívül saját mezőgazdasági termelést is végeznek. A fennmaradásban, az elemi önellátásban jelentős szerepet játszik a háztáji gazdaság: a háztartások 56 százaléka folytat ilyen gazdálkodást. Burgonyából például a család szükségletét részben megtermelő háztartások aránya 27,5, a teljes egészében megtermelőké aránya 13,5 százalék volt. Hasonló arányokat rögzítettünk babból, hagymából, paradicsomból és paprikából is. A háztartások 13,3 százaléka vágott egy, 14,7 százaléka két vagy több disznót és 15,5 százaléka nevelt fel legalább 30 csirkét.

Elsősorban a muzsikus cigányok körében található olyan cigány családok és közösségek, amelyek a növénytermesztést és apróállat-tenyésztést nem bérmunkában vagy az önálló háztáji gazdaságban végzik, hanem árutermelő tevékenységet folytatnak. A regisztrálás aránya ezeknél éppen olyan, mint a parasztnál.

Még mindig található kosárfonó, vályogvető, téglavető, szegkovács cigányok. Számuk azonban elenyésző.

Az 1971-es országos cigány vizsgálat idején a foglalkoztatott cigány férfiak 26 százaléka az építőiparban és az utépítésben dolgozott. A hetvenes években még többen kerültek az építőiparba, és megnőtt a többiekhez viszonyított arányszámuk is. A kilencvenes évek első felében azután összeomlott az építőipar, és az építőiparban dolgozó cigányok elvesztették munkahelyüket. 1998-ban és 1999-ben újra konjunktúra kezdődött az építőiparban, de a hetvenes évek szintjét nem éri el az építőipari produkció. Annyi mindenestre bizonyos, hogy ahol építkezést látunk, ott cigány dolgozókat is találunk, de csak kis részüket jelentik be. Az építőipari vállalkozók között szép számmal vannak cigányok, az országos hírirek között is.

A rendszerváltásnak nemcsak veszteseinek vannak a romák között, hanem nyertesei is. A romák egy része valamikor kereskedésből élt, és még a szocializmusnak nevezett hadi gazdálkodás idején is próbálta ezt folytatni. Most kinyílt előttük a világ, és élnek is a lehetőségekkel.

Mint ismeretes, cigányok kereskednek lóval, disznóval, marhával, ruhával, dohánnyal, kávéval, tollal, fémmel, virággal, paprikával, használt autóval, ingatlanokkal és régiségekkel. Kereskedést folytatnak a városokon belül, városok és falvak között, az ország határain belül és azokon túl. Folytatnak kis- és nagykereskedést. Mindig bejelentés nélkül, bankszámla nélkül, mindig készpénzzel. Mindig nagyon gyorsan vesznek és nagyon gyorsan adnak el. Kereskedésük alapja az információ, amelynek megszerzésében és felhasználásában utolérhetetlenek.

D5 – SZERVEZETEK LISTÁJA

Országos egyesületek, társaságok

- **Országos Cigány Önkormányzat** 1145 Budapest, Gyarmat u. 85/B Tel./fax: 222-5285
Elnök: Farkas Flórián Hivatalvezető: Dobóvári Ildikó
- **Amalipe Cigány Kultúra- és Hagyományőrző Egyesület** 1196 Budapest, Fő út 49.
Tel.: 282-8738 Elnök: Balogh János
- **„100 Tagú” Budapest Cigányzenekar Országos Kulturális Egyesület** 1011 Budapest, Jégverem u. 1. Tel: 201-1091 Elnök: Raduly József
- **Cigány Tudományos és Művészeti Társaság** 1174 Budapest, Szilágyi Dezső u. 41.
Tel: 256-9920 Elnök: Rostás-Farkas György
- **Demokratikus Roma Szervezet** 1089 Budapest, Bíró L. u. 63. Tel: 06/20-9-450- 239
Elnök: Mohácsi Attila
- **„Eötvös József” Cigány–Magyar Pedagógiai Társaság** 1045 Budapest, Tél u. 64.
Tel: 370-7614 Elnök: Rácz Gyöngyi
- **„Kalyi Jag” Roma Művészeti Egyesület** 1073 Budapest, Almássy u. 3. Tel: 351-3148
Elnök: Varga Gusztáv
- **Országos Cigány Információs és Művelődési Központ** 1103 Budapest, Gyömrői út 103
Tel/fax:265 0838 Igazgató: Kárpáthy Gyula
- **Közéleti Roma Nők Egyesülete** 1088 Budapest, Gutenberg tér 3. III/3. Tel: 267-4900,
137-2865 Elnök: Kozma Blanka
- **„Lungo Drom” Országos Érdekvédelmi Cigányszövetség** 5000 Szolnok, Szapáry u. 19.
Tel: (56)420-110 Elnök: Farkas Flórián
- **Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége** 1107 Budapest, Zágrábi u. 5.
Tel.: 263-2281 Elnök: Náday Gyula
- **Magyarországi Cigányok Igazság Szövetsége** 1077 Budapest, Hevessi S. tér 5.
Tel: 322-0001 Elnök: dr. Reményi Géza
- **Magyarországi Cigányok Érdekvédelmi Szövetsége** 1078 Budapest, Marek József u.
16. Tel: 341-3345 Elnök: Rostás-Farkas György
- **Magyarországi Cigányok Független Érdekvédelmi Szövetsége** 8500 Pápa, Temető u.2.
Tel.: 06/89-312-055 Elnök: Kozák János
- **Zalai a nostru** Nagykanizsa, Ady E. u. 1 Tel.: 06/93/312-649 Elnök: Teleki László
- **Magyarországi Cigányok Nemzetiségi Kulturális Szövetsége** 1051 Budapest, Sas utca
21. Tel: 332-6130 Elnök: Pusoma Jenő
- **Magyarországi Roma Parlament** 1084 Budapest, Tavaszmező u. 6. Tel: 313-1887
Elnök: Zsigó Jenő
- **Phralipe Független Cigány Szervezet** 1063 Budapest, Szív u. 69. Tel: 302-8865
Elnök: Osztojkán Béla
- **Roma Munkaadók és Munkavállalók Szövetsége** 1055 Budapest, Falk Miksa u. 10.
Tel: (30)9-511-381 Elnök: Kozma Blanka
- **Romano Glaso Cigány Folklór Egyesület** 1062 Budapest, Andrássy u. 82.
Tel.: 332-7380/110 m. Elnök: Lakatos György
- **„Zhutinas” Független Országos Cigány Szervezet** 1072 Budapest, Akácfa u. 40.
Tel.: 06/20-9-656-224 Elnök: Makai István

Regionális szervezetek

- **Bács-Kiskun Megyei Cigányok Érdekképviseleti Szervezete** Kiskunhalas, Vas út 17.
Tel.: 06 (30) 9-895-055, 06/77-423-612 Elnök: Rostás László
- **Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület** 7601 Pécs, József u. 4. Pf.: 367.
Tel.: (72)325-558 Elnök: dr. Kosztics István
- **Győr-Moson-Sopron Megyei Cigányok Érdekvédelmi Szervezete** 9023 Győr, Bokányi Dezső u. 55. Tel: (96) 442-968 Elnök: Pádár László
- **Somogy Megyei Cigányszövetség** 7400 Kaposvár, Rákóczi tér 9–11. Tel. (82)313-311
Elnök: Kompák György
- **Veszprém Megyei Cigányok Független Érdekvédelmi Szövetsége** 8500 Pápa, Temető u. 2. Tel: (60)395-114 Elnök: Kozák János
- **Cigány Vezetők Szakmai Egyesülete** 4024 Debrecen, Csapó u. 21. Tel/fax: 06/52-453-864
Elnök: Horváth István
- **Tolna Megyei Roma Kisebbségi Önkormányzatok Szövetsége** 7090 Tamási, Rácvölgy u. 16/A Tel./fax: 06/74-474-999
- **Dél-Somogyi Cigány Képviselők Szervezete** 7570 Barcs, Diófa sor 15.
Tel./fax: 06/82-461-256
- **Kisebbségi Önkormányzatok Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szövetsége** 4400 Nyíregyháza, Hősök tere 9. Tel.: 06/42-407-468
- **Nógrád Megyei Cigány Képviselők és Szószólók Szövetsége** 3078 Bátortereny, Rákóczi u. 28. Elnök: Berki Judit
- **Zala Megyei Cigány Kisebbségi Önkormányzatok Társulása** 8800 Nagykanizsa, Ady E. u. 1. Tel: 06/ 93-312-649
- **Fejér Megyei Cigányok Független Szervezete** 8000 Székesfehérvár, Bórgyár u. 2.
Elnök: Krasznai József
- **Cigány Kisebbségi Önkormányzatok Baranya Megyei Szövetsége**
7621 Pécs, József u. 4. Tel. 06/72-325-558
- **Észak-Magyarországi Roma Unió** 3600 Ózd, Bulcsú u. 15. Elnök: Balogh Gusztávné

